

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Kultuuriteaduste ja kunstide instituut
Kirjanduse ja teatriteaduse osakond

Maris Mägi

VILSANDI-KIRJANDUSE GEOKRIITILINE
ANALÜÜS

Bakalaureusetöö

Juhendaja Kadri Tüür

Tartu 2017

Olen bakalaureusetöö kirjutanud iseseisvalt. Kõigile töös kasutatud teiste autorite töödele, põhimõttelistele seisukohtadele ning muudest allikatest pärinevatele andmetele on viidatud.

Autor: Maris Mägi .....

(allkiri)

.....

(kuupäev)

Luban töö kaitsmisele.

Juhendaja: Kadri Tüür .....

(allkiri)

.....

(kuupäev)

Sisukord

Sissejuhatus.....	4
1. Teoreetiline taust: geokriitika	6
2. Vilsandi	9
2.1. Vilsandi geograafiline taust	9
2.2. Vilsandi kultuurilooline taust	11
3. Vilsandi-kirjanduse geokriitiline analüüs.....	16
3.1. Linnukuninga ja piraadi-narratiiv	16
3.2. Pisemad narratiivid	26
3.1. Narratiivide muutumine ajas.....	38
Kokkuvõte.....	42
Kasutatud kirjandus.....	44
Lisad.....	47
Lisa 1. Vilsandi saar	48
Lisa 2. Kirjanduslikud kohad	49
Lisa 3. Vilsandi jt. saared	50
Lisa 4. „Silver Üksilm, Felslandi hirmus mereröövel“ kaart	51
Lisa 5. „Silver Üksilm ja Admirali vanne“ kaart.....	52
Geocritical approach to the Literature of Vilsandi.....	53

Sissejuhatus

Käesolevas bakalaureusetöös uurin Vilsandi-kirjandust geokriitilisest vaatepunktist lähtuvalt. Geokriitika (*geocriticism*) on kirjandus- ja kultuuriteooriaid ühendav distsipliin, mis tekkis ruumilise pöörde (*spatial turn*) kontekstis. Teooria keskmes on kirjanduses kujutatud ruumide analüüs. (Tally 2013: 113–114). Kirjanduse üks funktsioon on kohtade kaardistamine, pakkudes lugejatele kirjeldusi erinevatest kohtadest. Lugeja perspektiivist lähtuvalt saab vaadelda kirjanduse kaardistamist kui võimalust mõistmaks seda maailma, kus teised on elanud, elavad või hakkavad elama. Kirjaniku perspektiivist võib kirjandusliku ruumi kaardistamist vaadata kui ühte võimalikku viisi andmaks edasi reaalse või kujuteldava ruumi kogemust. (Tally 2013: 2).

Vilsandi saar asub ühes enim „lähikirjutatud“ piirkonnas, Lääne-Eesti saarestikus (Väinamere saarestiku ja Alutaguse kõrval)¹. Saarele iseloomulikud tunnused² ja geograafiline asukoht on suuresti mõjutanud seda, kuidas seda paika kirjanduses kujutatakse.

Bakalaureusetöö eesmärk on kaardistada Vilsandi-kirjanduse ajalis-ruumilised kihistused, tekstide vahelised seosed, ja vaadelda, kelle perspektiivi (endogeenne, eksogeenne, allogeenne) teosed edasi annavad. See võimaldab vaadelda Vilsandi-kirjanduse mõju reaalsele maastikule, näidates kirjandusliku ja tegeliku ruumi suhet.

Töö uurimismeetodiks on geokriitiline kirjandusanalüüs. Geokriitika neli põhielementi on: 1) vaatepunktide paljusus (*multifocalization*); 2) aistilisus ehk erinevate meelte kaudu tajutava info vastu võtmine (*polysensoriality*); 3) kihiline kujutus (*stratigraphic vision*) ja 4) intertekstuaalsus (*intertextuality*) (Westphal 2011: 122). Geokriitika uurimise keskmes on *topos* – koht või paik, võimaldades uurida ühe paiga eri tüüpi kirjanduslikke tekste sama teooria raames.

---

¹ Seda on maininud Kadri Tüür ja Timo Maran artiklis „Eesti looduskirjanduse lugu“ (2005: 256), ja ka artiklis Maran, Timo; Tüür, Kadri 2017. From birds and trees to texts: An ecosemiotic look at Estonian nature writing. In: John Parham, Louise Westling (eds.), A Global History of Literature and the Environment. Cambridge: Cambridge University Press, 286–300.

² Näiteks see, et saar jaguneb kaheks: Suur-Vilsandiks ja Väike-Vilsandiks. Kusjuures mõlemal saarel on „oma“ juurdepääsutee, mis lisab eri tähenduskihte nendele paikadele. Lisaks on oluline see, et Vaika saartel alustati esimesena linnukaitset Baltikumis, millest tulenevalt on Vilsandi saarel „linnuriigi“ maine. Sellest kõigest lähemalt edasistes peatükkides.

Minule teadaolevalt on Vilsandist kirjutatud nii eesti-, vene- kui ka saksakeeles. Töö mahupiiranguid arvesse võttes keskendun käesolevas töös ainult eestikeelsele kirjandusele. Bakalaureusetöös jätan kõrvale turismi- ja tarbekirjanduse, keskendudes ilukirjandusele, mälestustele, reisikirjeldustele, esseistikale. Kirjanduse leidmiseks andmebaasidest on kasutatud sõna-, märksõna- ja pealkirjaotsingut. Lisaks kasutatakse kirjandust, milles siinkirjutaja teab esinevat Vilsandi-temaatikat.

Bakalaureusetöö koosneb kolmest peatükist. Esimene peatükk tutvustab töö teoreetilisi lähtekohti. Teine peatükk annab ülevaate Vilsandi geograafilisest ja kultuurilisest taustast. Kolmas peatükk on töö mahukam osa, keskendudes Vilsandi-kirjanduse geokriitilisele analüüsile, kasutades selleks geokriitika nelja põhielementi. Peatüki lõpus esitatakse analüüsi tulemusel saadud uus teadmine, et kuidas kirjanduses kujutatakse ühte väikesaart.

1. Teoreetiline taust: geokriitika

19. sajandil domineeris humanitaarias mõiste „aeg“. Positivistlikust paradigmat lähtuvate mõttevoolude jaoks oli aeg lineaarne nähtus, mis kulges ruumi foonil. Ruum ise oli kõrvaline, „tühi konteiner“, miski, mis oli homogeenne – 20. sajandi algus tõi sellesse suhtumisse mõningase muutuse. 1905. aastal avaldas Albert Einstein oma relatiivsusteooria, milles ta formuleeris aegruumi mõiste. Lühidalt öeldes tähendas see seda, et aega ei saa mõista ruumist lahusolevana. (Westphal 2011: 9–12). Kirjandusliku aegruumi mõiste defineeris Mihhail Bahtin oma uurimuses „Aja ning kronotoobi vormid romaanis. Ajaloolise poeetika põhijooni“ (1987)³. Kronotoobiks (aegruum) nimetatakse kirjanduses oleva aja- ja ruumisuhete vahelist seost. Kirjanduslikus kronotoobis toimub ruumi- ja ajatunnuste ühtseks tervikuks põimumine. Toimub ajaline tihenemine ning ruumiline intensiivistumine. Ruum lülitatakse aja, süžee ja sündmuste kulgu. (Bahtin 1987: 44).

Selleks, et uudne lähenemine kinnistuks, oli üldsusele vaja drastilist pööret, milleks sai II maailmasõda. Toimunud sündmused lõhkusid arusaama aja lineaarsusest ja inimkonna progressist. Aeg ja ruum muutusid fragmenteeritumaks, killustatumaks ja ebakindlamaks. Selle globaalse kriisi taustal tekkis uus postmodernistlik diskursus, mille tulemusel aeg ja ruum muutusid vähem ambitsioonikamaks, rohkem killustatuks. (Westphal 2011: 9–13).

Michel Foucault nimetab rõhuasetuse muutust ajalt ruumile „ruumi epohhiks“ (*epoch of space*) või ka ruumiliseks pöördeks (*spatial turn*) (Focault 1967). Ruum muutus sama heterogeenseks kui aeg. Teaduses toimus seega muutus ajast ruumi, ajaloo asemel sai olulisemaks geograafia. Tekkis interdistsiplinaarne platvorm geograafia, humanitaar- ja sotsiaalteaduste vahel. Interdistsiplinaarne lähenemine tõi geograafide huviorbiiti kirjanduse. Selleks oli kolm põhjust: kirjandus pakub täiendust regionaalgeograafiale; kirjandus võib edasi anda ruumilist kogemust; ja väljendada valitseva reaalsuse kriitikat või ideoloogiat. (Westphal 2011: 26–32).

Ruumilise pöörde foonil tekkis mitmeid ruumiuurimuslike distsipliine nagu kirjandusökoloogia, kultuurigeograafia, postkolonialism, ruumisemiootika ja geokriitika

---

³ Vene keeles ilmus esimest korda 1937.–1938. aastal.

(Fridolin 2015: 9). Käesolev töö keskendub geokriitika uurimissuunale, jättes teised ruumikesksed distsipliinid kõrvale. Sellise hulga materjalikogumi puhul on mõistlik valida üks kindel uurimissuund, vältimaks teema laialivalgumist. Pealegi võimaldab geokriitika kaardistada valitud materjali kohakesksusest lähtuvalt.

Geokriitika (*geocriticism*) on üks rumilise pöörde (*spatial turn*) kontekstis tekkinud kirjandus- ja kultuuriteooriaid ühendav lähenemine. Geokriitika uurimiskeskmes on kirjanduses kujutatud ruumid, samuti kirjandusliku ja geograafilise ruumi vastastikused suhted. (Tally 2013: 113–114). Geokriitika alusepanijaks on prantslane Bertrand Westphal oma esseega „*Pour une approche géocritique des textes*“ 2005. aastal. Lisaks Westphalile on geokriitika olulisemateks uurijateks ameeriklased Robert T. Tally Jr ja Eric Prieto, taanlane Sten Pultz Moslund, prantslanna Amy Wells ning veel mõned teadlased üle maailma. (Tally 2011: 2–4; Fridolin 2013: 6).

Bertrand Westphal kirjutab, et oluline on reaalse ja kirjandusliku ruumi referentsiaalne suhe, sest see võimaldab „kaardistada“ nende kahe ruumi omavahelisi suhteid (Westphal 2011: 6). Robert Tally Jr. lisab, et kirjanikud kajastavad ka neid ruume, mis ei ole otseselt seotud reaalse maailmaga, kuid milles on reaalsuse elemente. Seega tuleks käsitleda geokriitikas ka neid ruume, sest see võimaldab kaardistada reaalsel maailmal teisest vaatepunktist lähtuvalt. (Tally 2013: 144). Westphali seisukohalt oluline ka interdistsiplinaarne lähenemine, sidudes geokriitikat filmikunsti, arhitektuuri, soouuringutega jms. Tally nõustub sellega, kuid leiab, et geokriitika on siiski kirjandust uuriv distsipliin. (Tally 2013: 140–144). Käesolev bakalaureusetöö keskendub kirjandusliku ruumi ja reaalse ruumi suhetele, võttes aluseks kirjanduslikud tekstid ning Westphali geokriitika neli põhielementi.

Westphal (2011: 122) on välja toonud neli geokriitika põhielementi: 1) vaatepunktide paljusus (*multifocalization*); 2) aistilisus ehk erinevate meelte kaudu tajutava info vastu võtmine (*polysensoriality*); 3) kihiline kujutus (*stratigraphic vision*) ja 4) intertekstuaalsus (*intertextuality*).

Vaatepunktide paljusus tähendab, et ühe paiga kirjeldamisel tuleb arvesse võtta võimalikult paljude vaatepunktid, vältides nii stereotüüpidesse langemist. Vaatepunktide paljususe kolm erinevat aspekti on: endogeenne vaade ehk vaade seest (näiteks Heino Väli, Alma Toomi⁴ vaade oma kodukandi maastikule), eksogeenne vaade ehk vaade väljaspoolt (näiteks Helgi Muller ja

---

⁴ Enne 1936. aasta perekonnanime eestistamist oli Artur ja Alma Toomi perekonnanimi Thom. Siinses töös kasutan eranditult nimekuju Toom, väljaarvatud kasutatud kirjanduse nimekirjas.

Johannes Piiper) ning allogeenne vaade ehk midagi nende vahepealset, kus autor tunneb ennast selles paigas tuttavana, kuid jääb ise sellele paigale või sealsele elanikkonnale võõraks (näiteks Aleksander Suuman). (Westphal 2011: 126–131).

Aistilisus on oluline element maastiku, ja selle kujutamise juures, sest maailma tajutakse mitme erineva meele kaudu: nägemine, kuulmine, maitsmine, haistmine, kompimine. Haistmine, maitsmine ja kompimine on passiivsed tajud, nägemine on aktiivne ning kuulmine on midagi vahepealset. Westphal rõhutab, et tekstist tuleks üles leida maitsed, hääled, kompamised, lõhnad, sest nii saab määratleda seda, kuidas mingit kirjanduslikku paika edasi antakse. (Westphal 2011: 131–136). Maastiku kujutamise aistilisust annab hästi edasi Jaan Tätte „Vilsandi laul“, kus ta on kasutanud lõhna-, nägemis- ja kompimismeelt, et markeerida teda ümbritsevat maastikku: *Kuidas elate, mu kallid, pikad **haisvad** adruvallid, [...]. Sügis on kollaste lehtede kuu, torm on eriliselt **tugev tuul** [...]* [Tätte 2002: 79).

Kihiline kujutus annab võimaluse vaadelda maastiku ajaliste kihistuste muutumist. See võimaldab omistada *toposele* mitmeid tähenduskihte. Ajalooliste kihtide tõttu on ruum vaadeldav oma aegruumses tervikus. (Westphal 2011: 137–143). Maastiku ajaline kihistus võimaldab uurida, kuidas mingi koha kirjutamise viis on ajas muutunud. Impulsiks võib olla maastiku enda muutumine, hetkel valitsev kirjutamisviis või autorile ainuomane stiil. (Fridolin 2015: 12). Eriti hästi tuleb ajaline kihistus ja ka intertekstuaalsus esile Tõnu Õnnepalu „Lõpetuse inglise“, kus ta kujutab Heino Väli kodumaastikku 45 aastat hiljem. Õnnepalu kirjeldab osaliselt samu paiku, mida kirjeldab Heino Väli oma teoses „Silver Ükssilm, Felslandi hirmus mereröövel“. Lugejal tekib võimalus vaadelda ühe paiga kaardistamist ajalisest kihistusest lähtuvalt.

Intertekstuaalsus on märkide ja tekstiosiste kandumine ühest tekstist teise. Westphal (2011: 150–155) mainib, et tekstuaalsed ruumid on alati seotud teiste tekstide ja päris ruumidega. Paik, millest on varem midagi kirjutatud, mõjutab nii kirjutajat kui ka vastuvõtjat. Varasem kirjutus kinnistub kultuuri või rahvuse „kollektiivses mälus“ mõjutades seda, kuidas teatud paigast edaspidi kirjutatakse. (Westphal 2011: 117–120). Vilsandi-kirjanduse uurimise üheks eesmärgiks on avastada korduva ülekirjutamise tõttu tekkinud kultuurilisi ja rahvuslikke iseärasusi.

2. Vilsandi

2.1. Vilsandi geograafiline taust

Vilsandi saar (vt Lisa 1) asub Läänemeres Saaremaa läänerrannikul. Saare pindala on 8,75 km², olles lääne-ida suunas 6,3 km pikk ning maksimaalselt 2,3 km lai. Vilsandi saar jaguneb kaheks, läänepoolseks Suur-Vilsandiks ja idapoolseks Väike-Vilsandiks, mida ühendab madal Vahemere maakaal. Saare rannajoon on üle 20 km ning seda liigendavad mitmed poolsaared (Orjassaare nukk, Panga nukk, Kubjamaa sääär, Maturahu poolsaar jt.), lahesopid (Kubjamaalaht, Kütialuse laht, Auksaare laht, Abajalaht jt.), neemed ja rannalähedased saarekesed. Rannast kaugemal läänes paiknevad Vaika saared (Ülemine Vaika, Keskmine Vaika, Alumine Vaika, Karirahu, Mustpank ja Kullipank) ja põhjas Vesiloo saar. Tuletorni ümbruses kohtab pae kõrgendikke (Sõnninina mägi, Tont-Jaagu mägi jt.). (Eesti Entsüklopeedia; Varep 1983: 17–18).

Suur-Vilsandit ja Väike-Vilsandit ühendab madal Vahemere maakaal, mis aegajalt võib olla üleujutatud, tekitades nii kaks eraldiseisvat saart. Mõlemal saarel on oluline roll juurdepääsu- ja liikumistee osas. Suur-Vilsandil asub Vikati sadam, mille kaudu toimub paadiühendus Papisaare sadamaga (veetee pikkus umbes 10 km). Väike-Vilsandi ja Kuusnõmme poolsaare vahel asub umbes 5 km pikkune matkarada. Rada läbib madalat rannikumerd, kulgedes üle laidude. Suuremad laiud on Noogimaa, Kalarahu ja Käkimaa, millest kaks viimast on madala veetaseme korral omavahel ühenduses. Matkaraja teine ots, madal Käkirahu ulatub Kuusnõmme poolsaare otsa. Käkimaa ja Käkirahu vahele jääb Käkisilm, mille kaudu toimub paadiliiklus Papisaare ja Vilsandi vahel. See on ühtlasi ka raja sügavaim koht, ulatudes suvekuudel 1–1,5 meetrini (Varep 1983: 22; Kullapere 2006: 16–17). Rada on kasutatav madala ja sooja mereveega. Kõrge mereveeseisu ja tugeva tuulega on raja sügavamas kohas tugev hoovus ning matkajatele raja läbimine keelatud⁵. Juhan Saar (2005: 13) kirjeldab Väike-Vilsandile viivat juurdepääsuteed järgmiselt: *Vilsandi on aga niisugune harukordne arhipelaag, et sinna võib jõuda ka üle laidude ja koguni mitmel moel – kas autoga, traktoriga,*

---

⁵ Loodusega koos (RMK matkarajad): <https://loodusegakoos.ee/kuhuminna/rahvuspargid/vilsandi-rahvuspark/9263>;

mootorrattaga, jalgrattaga või lihtviisiliselt kahel jalal, ainult, et suur osa teest tuleb sõita või sumbata läbi vee. Victor Vernik lisab, et 19. sajandi lõpupoole kulges saare ainuke „maantee“ tuletornist piki saare keskpaika üle Vahemere ja laidude Käkisilmani. Igal perel oli kohustus seda „maanteed“ korras hoida. (Vernik 2015: 19).

Saare põhiline asustus paikneb Suur-Vilsandil, kus on kaks küla: Suurküla ja Veneküla (vt Lisa 1). Esimene suurem küla ja majadekompleks asub saare keskel, üsna lähedal Vikati sadamale. Teine, Veneküla, asub Suurküla ja tuletorni vahel. Veneküla nimi tekkis sellest, et nõukogude ajal paiknes seal vene sõjaväe kordon ja kasarmuhoone. Kolmas suurem majadekompleks asub tuletorni juures, kus on mitu hoonet ning päästepaadikuur. Seal elasid tuletorni ja ilmajaama töötajad. Väike-Vilsandil paikneb umbes 4–5 hajatalu. (Vernik 2015: 28–119).

Meri Vilsandi ümber on madal, vahelduva põhjareljeefiga. Põhjarannal on märgata kaljupankasid, mida leidub ka sügavamas vees. Selliseid madalikke kohtab ka kaugemal, ulgumerele jääval alal. (Varep 1983: 18).

Vilsandi läänerannal on kuus Vaika saart: Alumine Vaika, Keskmine Vaika, Ülemine Vaika, Mustpank, Kullipank ja Karirahu. Kaljusaari meenutavate saarte aluspõhi koosneb arvukatest lõhedest ning on avamerepoolisel küljel kohati murrutatud 1–2 meetri kõrgusteks järsakuteks. Esineb nii siledat kaljupealset, kui ka krobelise pinnaga rahkjaid pae kühmi. Alumise, Keskmise ja Ülemise Vaika kaguosas leidub klibuvalle, mis kohati on ilma taimkatteta. (Varep 1983: 19–20). Toom mainib, et Vaika saartel on õhuke mullakiht, kuid sellest olenemata leidub seal mitmeid erinevaid taimeliike: merikapsas, koirohi, sinerõigas, palderjan, kannikesed. Põdsastest leidub alpisõstart (kohaliku nimeka „maamaks“), kibuvitsa ja kadakaid. (Toom 1932: 20).

Vilsandi põhjarannal asub Vesiloo saar, mille keskosa on kaetud põdsastikuga (mage sõstar, kadakas, ja üksik mänd). Merepõhi saare ümbruses on paest. (Varep 1983: 20). Vesiloo saarele pääseb matkaja jalgsi läbi paari-kolme rahu ning lai. Juhan Saar kirjeldab Vesiloo paeplatood kui mitme kilomeetri pikkust spinningumeeste paradiisi. Kalastaja saab Vesiloo platool käia rinnuni vees piki põhja- ning lõunaserva. Platoo keskel on aga sügavad paemurrud (Saar 2005: 257).

Saare ilmastiku kohta kirjutab Fred Jüssi (1982: 5), et see on mereline. Kevad ja suvi on suhteliselt jahedad, sügis aga pikk ja pehme. Talvekuudel sajab lund vähe ning meri jäätub ainult karmidel talvedel. Ilmastikunähtustest olevat torm ja udu igapäevased. Alma Toom

räägib loo Jänes-Robinsonist, kes ühel talvel läheb üle jää Alumisele Vaikale ning jääb sinna lõksu. Jänes elab mitu talve saarel, kuni lõpuks tekib selline jääkiht, mis võimaldab tal üle jää suurele saarele tagasi saada. (Toom 1932: 18–19).

2.2. Vilsandi kultuurilooline taust

Vilsandi saare kultuurilooline pärimus algab Tont-Jaagu legendiga. Rahvajutu järgi olevat Vilsandi esimene elanik olnud kalur Jaak, kes asub elama Vilsandi saare kõrgeimale kohale – Tont-Jaagu mäele⁶ (vt lisa 2) (Toom 1932: 8). Mees tuleb saarele, taskus tuleraud ja õlal võrk, sest kivisel paekünkal pole muud teha kui kala püüda. Künka otsa ehitab Jaak endale männijuurikate vahele koopa, kuhu vajadusel vihma ja tuule eest varjuda. Ühel päeval mere äärest tulles leiab Jaak koopa kõrvalt külalise, kes istub otsapidi kadakapõõsas ning on sama karvane kui põõsas. Lähemal vaatlusel ja külalisega vesteldes mõistab Jaak, et tegu on vanakurja endaga. Vanakuri pakub end Jaagule sulaseks ning Jaak nõustub, hakates külalist Tondiks kutsuma. (Vernik 2015: 1–2). Legend lõpeb sellega, et Jaak ja Tont lähevad riidu ning maadlevad kolm päeva. Nende võitlusest tekib „Tont-Jaagu“ mäe sisse auk. Lõpuks võidab Jaak Tonti ning ajab ta merre. (Vernik 2015: 3–4; Toom 1932: 8).

Bruno Pao kirjutab, et Rootsi ajal, 17. sajandil puudus saarel inimasustus. Saarel asuvad heinamaad ning merelindude jahialad olid jaotatud Lümanda kroonu- ja Paju eramõisa vahel. Vilsandi saare esimesteks pärisasukateks saab pidada hollandi laevakaptenit Johan Dolli ja tema naist Berthat, kes 1703. aastal, pärast laevaõnnetust asuvad Vilsandi saarele alaliseks elama. Arvatakse, et Johan Doll ristas saare *Felsland*’iks⁷ iks. Doll teeb mõisaga kokkuleppe, jääb saarele heinamaade ülevaatajaks ning rajab Tolli talu⁸ (vt lisa 2). (Pao 2001: 7–8; Toom 1932: 7–8). Varsti peale Dolle tulevad saarele elama Karalast pärit Menderid (hilisem nimi Mänder), kes rajavad talu praegusele Mändre talukohale⁹ (vt lisa 2). 19. sajandi alguses paikneb Vilsandil neli talu ning üheksa hütiti, sajandi keskpaigaks on saarel juba 18 perekonda. (Pao 2001: 9). Väike-Vilsandi esimene elanik on Hurda Jüri. Peale teda asub Väike-Vilsandile Küti talusse (vt

---

⁶ Tont-Jaagu mägi asub Männiku talu taga, Männiku koplilt põhjas. Andmed pärinevad kohapärimuse andmebaasist KOOBAS.

⁷ Alma Toom mainib, et Johann Doll nimetab saare „*Felsland*’iks“ (lk. 7), samas Bruno Pao märgib, et esimene kirjalik teade kohanimest Felsandt pärineb 1645. aastast (lk. 130).

⁸ Tolli talus suvitas 1908. aastal Gustav Suits. Kirjanduslikus ruumis on Tolli talust (kirjanduslik nimi Tenga talu) kirjutanud Aadu Hint romaanis „Tuuline rand“ ning Milvi Seping luulekogus „Urvad üle müüride“.

⁹ Mändre talust on pärit Heljo Roos Vösari, kes on kirjutanud mälestusteraamatu „Ühe saarlase saaga“ (2005).

lisa 2) elama Siim Puss, kelle tütrepoeg Mihkel Puss on kirjutanud Vilsandi saare hümn¹⁰. Hümn sõnad ja viis on kirja pandud Tolbuhhi tuletornis. (Vernik 2015: 13). Talu, kust pärineb Mihkel Puss, on tähenduslik selle poolest, et see on sama talu, kuhu 1969. aastal asuvad elama kirjanikud Heino Väli ja Juhan Saar.

Tuletorni (vt lisa 1) ehitamist alustati 1806. aastal ning see oli palju madalam praegusest tuletornist. Oma praeguses kõrguses valmib tuletorn 1896. aastal. Sadakond aastat tagasi taheti ehitada esimene tuletorn pisut põhja poole¹¹, kuid see lagunes ehitustööde käigus ning peale seda loobuti selle ülesehitamisest. (Toom 1932: 6). Vilsandi tuletornil on omamoodi sümboltähendus, asetsedes piiril, kus lõpeb inimeste ja algab lindude riik. Samuti on tuletorn maamärgiks merel seilavatele laevadele. Meremeestele on Vilsandi saar teda ümbritsevate madalike, kaljurahnude ja karide tõttu ohtlik ning õudne koht. (Toom 1932: 5). Saart ümbritsevatel karidel on aastakümnete jooksul hukkunud suur hulk laevu. 1859. aastal rajati tuletorni alla Punasele Ristile kuuluv päästepaadikuur paadi vettelaskmise slipiga¹². Päästepaadi meeskond koosnes saarel elavatest meestest. (Vernik 2015: 12).

1874. aastal saab Vilsandi tuletorni ülemaks Mihhail Sidorov, kes abiellub 1896. aastal Kihelkonnalt pärit Maria Toomiga (Artur Toomi ema). (Vernik 2015: 19). Artur Toomi õde meenutab, kuidas Artur juba noore poisina sõudis Vaika kaljusaartele, vaatles seal lindude elu ning uuris nende pesi. (Pao 2001: 16–17). Peale kasuisa surma saab tuletorni ülemaks Artur Toom, kes alates 1906. aastast korraldab merelindude kaitset Vaika saartel. Toom kehtestab Vaikadel linnumunade korjamise keelu, mis saarerahvas pahameelt tekitab. 1909. aastal sõlmib Toom Vaika saarte rendilepingu Kihelkonna kirikumõisaga ning 1910. aastast alates läheb Vaikade rendileping üle Riia Loodusuurijate Seltsile. Vaika saartest saab Baltimaade esimene ametlik looduskaitseala, mida tuntakse rohkem **Vilsandi linnuriigi** nime all. (Eilart 1976: 9–25; Pao 2001: 24–31). Alma Toom kirjutab, et 1917. aastal langeb Vilsandi Saksa okupatsioonivägede kätte ning Vaika saared rüüstatakse saksa sõdurite poolt. Peale sõda taastab Artur Toom Vaikade linnuriigi. 1922. aastal lähevad Vaika saared Tartu Ülikoolile, et seal sooritada teaduslikke uurimustöid. Artur Toom, Tartu Ülikooli volinikuna, hakkab Vaika

---

¹⁰ Hümn sõnad on kirjas Alma Toomi raamatus „Vilsandi linnuriik“ (lk 12).

¹¹ Siinkohal tekib Toomi ja Pao tekstis erinevusi. Toom kirjutab, et teise tuletorni ehitamist põhjapoolle alustati aastasada tagasi. Pao aga kirjutab, et teise tuletorni ehitamist alustati 1810. aastal ning tornide vahe oli umbes 200 meetrit. Kui vaadelda kirjanduslikku ruumipaigutust, siis Heino Väli Silver Üksilma raamatu sisekaanel oleval kaardil (vt lisa 3) paigutab kunstnik Edgar Valter tuletorni Vesiloo saarele (Välil Vesipanga maa) viiva Riimirahu laidude (Välil Kassihüppe saared) vahetus lähedusse.

¹² Praegu on kuur renoveeritud koosviibimise kohaks. Slipist on taastatud esiosa, kuid selle algne funktsioon – päästepaadi vette laskmise koht, on kaotanud oma mõtte.

saartel korraldama ekskursioone ning avab väikse muuseumi Vaika ja Vilsandi tähtsamatest merelindude topistest. (Toom 1932: 28–33). Tartu Ülikooli teadlastest on innukam professor Johannes Piiper¹³. Ta rõngastab Vaikadel linde, korraldab suvel mitmesuguseid kursusi, õpieesmärgilisi ekskursioone ning kirjutab reisikirju Vaika saarte linnuelust. (Pao 2001: 59). Mainimist väärib, et 30ndatel külastavad saart ka mitmed välismaalased, eesotsas saksa loodusteadlase Herbert Ecke ja tšehhi teadlase dr. F.X. Zedtwitziga. Viimane neist avaldab 1933. aastal Vaika-monograafia „*Vogelkinder der Waikariffe*“¹⁴, raamatut illustreerivad Vaika saartel pildistatud fotod. (Vernik 2015: 78). Üha suurenev turistide arv (kuni 3000 inimest aastas) tekitab vajaduse luua eraldi majutuskoh. 1937. aastal ehitatakse Vilsandile tuletorni lähedale Turistide Kodu. Maja lammutatakse 1973. aastal. (Pao 2001: 61).

Esimesed andmed külakooli kohta, pärinevad 1922. aastast, kui Vilsandile tuleb õpetajaks Alma Õispuu¹⁵. Ta oli õpetajana ametis 1928. aastani. (Vernik 2015: 64–66). Alma Toom ise kirjutab, et saarel töötab 6-klassiline algkool umbes 30 õpilasega. Talveõhtutel käivad noored koolimajas haridusseltsi „Murdlane“ korraldusel laulu, pillimängu ja näitemängu harjutamas. Haridusseltsi ülessanne on korraldada perekonnaõhtuid ning pidusid saarel. Seltsil on ka ligi 700 köitega raamatukogu. (Toom 1932: 17) ning asutajateks on Alma Mender, Juuli Haus ja Aleksander Truuvert (1931). Kuna seltsil oma maja polnud, käidi koos seal, kus olid avaramad ruumid. (Vernik 2015: 72–73). Ka koolil polnud oma maja, selleks renditi mõnda talu – Hannuse¹⁶ (vt lisa 2), Kusta või Lingi talu (Vernik 2015: 70). Kool suletakse 60ndate lõpus õpilaste vähesuse tõttu (Vernik 2015: 131).

Muutused saarel algavad 1939. aasta oktoobri lõpul, kui Vene sõjaväelased võtavad üle tuletorni, Turistide Kodu ja muuseumi. Turiste enam saarele ei lubata. Saareelanikel keelatakse ilma kohaliku piirivalve loata merele minek. Aasta hiljem sunnitakse Artur Toom koos perekonnaga saarelt lahkuma, ta vahistatakse 11. juuni 1941. aastal. Toom saadetakse Molotovi oblasti vangilaagrisse, kus ta 1942. aastal sureb. Alma Toom küüditatakse koos õe ning lastega Kirovi oblastisse, ta sureb 1945. aastal Venemaal Sinegorjes. Siberist tuleb elusana tagasi vaid nende tütar Vaika-Mai Toom¹⁷. Vernik kirjutab, et 1944. aastal elab Vilsandil 140 inimest, kellest põgeneb 96 inimest. Maha jäävad põhiliselt vanemad inimesed. Peale sõja lõppu asub

---

¹³ Johannes Piiper on looduskirjanduse alusepanija. Ta on kirjutanud mitu teksti Vilsandi ja Kuusnõmme loodusest kogumikus „Pilte ja hääli kodumaa loodusest“, I tr 1935.

¹⁴ Sellest kirjutavad ka Maran ja Tüür artiklis „From Birds and Trees to Texts: An Ecossemiotics Look at Estonian Nature Writing (2017)“, lk 293.

¹⁵ 1923. aastast Alma Toom.

¹⁶ Praegune Jaan Tätte maja.

¹⁷ Kasutatakse ka nimekuju Vaika-Mai Toom (Pao 2005: 80)

saarele elama inimesi väljaspoolt, samuti on saarel palju vene sõjaväelasi ning luuakse piirivalvekordon (1956). (Vernik 2015: 95–105).

Sõja aastatel ja peale seda tekib looduskaitstes pikk paus. 1957. aastal võetakse vastu ENSV looduse kaitsmise seadus ning luuakse¹⁸ Vilsandi Riiklik Looduskaitseala. Järgmisel aastal tuleb looduskaitseala juhatajaks Leo Aumees¹⁹, kelle põhiline teaduslik huvi on kirjuhaha ökoloogia uurimine. Ta töötab looduskaitse alal 15 aastat ning kirjutab mitmeid teaduslikke artikleid, üks neist kannab pealkirja „Vilsandi linnuriik“ (1963). Samuti rajab Aumees Mändre talu ühte tuppä muuseumi Artur Toomi ekspositsiooni jäänustest. (Vernik 2015: 119–120). 1971. aastal suureneb Vilsandi looduskaitseala pindala 106,89 km²-ni, hõlmates 104 suuremat või väiksemat saart ja rahu. (Eilart 1976: 109).

Pääs Vilsandi saarele on nõukogude ajal raskendatud. Saarel asub piirivalvekordon, kus teenivad aega 30 sõdurit. 1968. aastal tuleb saarele uus kordoniülem leitnant Dobrodejev, kes peopidamise käigus tapab kaks kohalikku elanikku. Peale seda tapatööd likvideeritakse Vilsandilt kordon ning piirivalvurid viiakse minema. Pääsu saarele teeb keeruliseks ka see, et Saaremaa asub piiritsoonis, kuhu sõitmiseks tuleb hankida eraldi luba. Igale inimesele seda luba ei anta. Selleks, et Vilsandile pääseda, on vaja minna Kingissepa kordonisse, kust saab taodelda loa saarele sõiduks. Saadud luba tuleb omakorda viseerida Kihelkonna kordonis, sest Vilsandi asub omakorda piiritsoonis. (Saar 2005: 82–84).

Oskar Kruus (1980: 330) kirjutab, et 1960ndate lõpus hakkavad Vilsandil elamise vastu huvi tundma mitmed kirjanikud ja kunstnikud. 1969. aastal ostavad kirjanikud Juhan Saar ning Heino Väli Väike-Vilsandil asuva Küti talu (vt lisa 2). Väli asub saarele elama aastaringelt ning pühendub loomingule. 60ndate lõpul suvitab saarel luuletaja Helgi Muller, kelle Vilsandi teemalised luuletused on kirja pandud luulekogus „Linnulina“. Viktor Vernik, Heino Väli koolivend, ostab 1971. aastal Kolumaa talu²⁰ (vt lisa 2). Järgmisena ostab Vilsandi saarel Kopli talu (vt lisa 2) kunstnik ja luuletaja Aleksander Suuman (1972). Suuman elab saarel umbes kuus aastat ning avaldab saareelust inspireerituna luulekogu „Meil siin Hüperboreas“ (1980). 1981. aastal müüb Suuman oma maja Andres Jõeorgule²¹. Kirjanik Aadu Hint elab lühikest aega

---

¹⁸ Samal aastal luuakse veel kolm riiklikku looduskaitseala: Viidumäe, Matsalu ja Nigula raba. (Eilart 1976: 109–115).

¹⁹ Leo Aumees oli Fred Jüssi koolivend, kelle kaudu Jüssi hakkas saarel käima ning sellest kirjutama.

²⁰ Talu hilisem nimetus on Ploompuu.

²¹ Andres Jõeorg ostab Aleksander Suumanilt maja ning leiab kapi pealt Suumani maalid. Jõeorg jätab maalid puutumata. 30. aastat hiljem leiab maalid tema naine. 25. aprillil 2017 avati Kuressaare Linnateatris Aleksander Suumani maalinäitus „Vilsandile peidetud pildid“ (<https://aapopukk.com/ullatav-leid-vilsandil-kapi-peal-oli-kunstiaare/>).

Loonalaiul²² (vt lisa 3) ning kirjutab seal osa „Tuulise ranna“ lehekülgedest. (Vernik 2015: 132–141). Oskar Kruus (1980: 329) mainib, et olenemata piirivalve takistustest külastab 1970.–1980. aastatel Vilsandit paljud inimesed. Tuntumad neist Jaan Rannap, Edgar Valter, Teet Kallas, Fred Jüssi jt. (Vernik 2015: 155).

1960ndate lõpus avatakse Vilsandil Ulmi talus pood, kuhu tuuakse kaupa kord kuus. Kauplus on avatud pühapäeviti ning sellest saab omaette klubiline üritus, sest muud seltsielu saarel pole. Pood lõpetab tegevuse 90ndate alguses. (Vernik 2015: 137–172). Juhan Saar kirjutab, et Suuman ei suutnud saare ellu sisse elada ega saare rahvaga harjuda. Üks põhjus olevat olnud see, et Suuman läks ükskord paljajalu poodi. Ta ei teadnud, et poepäev on Vilsandil pidulik sündmus, kuhu tuldi ennast näitama ning teisi vaatama. Tema käitumist peeti väljakutsuvaks ja tavasid rikkuvaks. (Saar 2005: 89). 80ndatel taastavad suvesaarlased küla jaanitule traditsiooni, mis elavdab veidi kohalikku seltsielu (Vernik 2015: 161).

Uued muutused saareelus toimuvad 1990. aastal, kui Saaremaale, ja ka Vilsandile pääsemiseks ei pea enam eriluba taotlema. Saarelt lahkuvad mitmed vene keelt rääkivad ilmajaama ja tuletorni töötajad. 1993. aastal korraldatakse Vilsandil ülemaailmsed „Meie saare päevad“, kuhu kutsutakse kokku kodusaarelt sõja ajal lahkunud saarlased ja nende järglased. Saare päevi hakatakse korraldama üle aasta. (Vernik 2015: 170–175). Samal aastal moodustatakse Vilsandi Looduskaitseala baasil Vilsandi Rahvuspark pindalaga 23 880 ha, kuhu kuulub 106 saart ja rahu. Rahvuspargi eesmärk on kaitsta, säilitada, uurida ja tutvustada mere- ja rannikumaastikke, väikesaari ning nende loodusväärtusi ja kultuuripärandit. (Kullapere 2006: 1–2).

Vernik nendib, et 90ndate agara majandustegevuse käigus kaotab saar üha enam linnuriigi mainest: randades hakkab vohama pilliroog, metssead hävitavad linnupesi, kajakate kisa on harvem kuulda ning kalade arvukus väheneb. Saar muutub üha enam suvituskohaks ja turistide külastuspaigaks. Uue sajandi algusel elab saarel kümme täiskasvanut ja kaheksa last. Jätkub saarte päevade korraldamine. 2005. aastal asub saarele elama Jaan Tätte Hannuse tallu. Vernik nendib, et kunagisest linnuriigist on vähe järgi, Vaika saartel pesitseb hulgaliselt kormorane, kes tõrjuvad teisi linde. (Vernik 2015: 180–189).

---

²² Toomas Haug on kirjutanud artikli „Lahkumine tuuliselt rannalt: [Aadu Hint 100], Looming, 2010, nr 1, lk 96 – 115. Kus ta leiab, et Aadu Hint tahtis sealtkaudu välismaale põgeneda, kuid see ei õnnestunud.

3. Vilsandi-kirjanduse geokriitiline analüüs

Järgnevates alapeatükkides rakendan uuritavale kirjandusele geokriitilist lähenemist, et kaardistada Vilsandi-kirjanduse ajalis-ruumilised kihistused, tekstide vahelised seosed, ja vaadelda, kelle perspektiivi (endogeenne, eksogeenne, allogeenne) teosed edasi annavad. Vilsandi-kirjanduse ja selle maastiku kihilisuse, tekstide omavaheliste seoste parema mõistmise huvides kasutan Kadri Tüüri Vilsandi-kirjanduse narratiivi määratlusi.

Kadri Tüür on määratlenud Vilsandi-kirjanduses kaks põhilist ja kolm kõrvalist narratiivi:

- **Linnukuninga** narratiiv (Tammsaare, Toom, Mälk, Parijõgi, Pao)
- **Piraadi** narratiiv (Väli, Krull, Tätte)
- jõuka meremehe narratiiv (Hint, Seping)
- linnu ja taime narratiiv (Piiper, Toom, Jüssi)
- metsiku looduse (saare) narratiiv (Suits, Kallas, Suuman)

Tüür mainib, et Linnukuninga narratiiv on tihedalt seotud läänepoolse Suur-Vilsandiga ning Piraadi narratiiv omakorda idapoolse Väike-Vilsandiga. (Tüür 2002: 8–9). Seega vaadates Vilsandi-kirjanduse reaalse ja kirjandusliku ruumi referentsiaalset suhet, siis joonistub sealt välja, et läänepoolne Suur-Vilsandi ühes tuletorni, Vaika linnuriigi, päästepaadikuuri ning ka Vikati sadamaga sümboliseerib tsiviliseeritud **turisti saart**. Idapoolne Väike-Vilsandi oma hajatalude, matkaraja, pilliroo, loduilmelise metsa ja eraldatusega sümboliseerib aga metsikumat **piraadi saart**.

3.1. Linnukuninga ja piraadi-narratiiv

Vilsandi tuletorni ülema linnuriigist teeb esimesena juttu Anton Hansen Tammsaare artiklis „Saaremaa veste“ (1920)²³, kus ta kirjeldab väikeseid kaljusaari, mis „alluvad“ Vilsandi

---

²³ Tammsaare avaldab reisikirjelduse „Saaremaa veste“ ajakirjas „Vaba Maa“ 1920, nr. 242–244, 23.–26. oktoober. „Saaremaa veste“ on ilmunud ka kogumikus „Kogutud teosed 16. köide. Publitsistika II (1914–1925), 1988. Siinses töös kasutan kogumikus ilmunud reisikirjeldust.

tuletorni ülemale (Tammsaare 1988: 689). Maran ja Tüür leiavad, et Tammsaare kirjeldus Vilsandi linnuparadiisist oli tõenäoliselt ajendiks ka hilisematele Vilsandist kirjutajatele (Jüri Parijõgi 1929; August Mälk 1934) (Maran; Tüür 2005: 250). Tammsaare alustab oma resikirjas Vilsandi maastikku kaardistamist kohtade kaudu, mida ta saarel olles külastab: Papisaare sadam, Vilsandi sadam, tuletorn ja linnusaared, kinnistades nii esimesena Suure-Vilsandi turisti saare kujundit. Lisaks kohtadele, mainib ta inimese ja keskkonna vahelist suhet, milleks on tuletorni ülema ja talle „alluvate“ kaljusaarte linnustiku omavaheline koostoime. Seega võib öelda, et ta kaardistab oma kirjandusliku maailma reaalsete kohtade ja inimese (tuletorniülema) abil. Eelkõige saab seda teksti vaadelda kui inspiratsiooniallikat ja „suunanäitajat“ järgnevatele Vilsandist kirjutajatele (näiteks Parijõgi). Tammsaare tekstist nähtub rohkem tema isiklikke muljeid ja nägemusi, kuid sinna kirjanduslikku nägemusse on „peidetud“ ka need Vilsandi saarele omased ja tähenduslikud kohad, mis annavad edasi Suur-Vilsandi **turisti** (ja ka **Linnukuninga**) saare motiivi. Tema Vilsandi teemalisest reisikirjast jääb silma, et oma muljeid ja kogemust püüab ta edasi anda nägemis-, kompimis- ja kuulmismeele kaudu: *Tarvitseb ainult inimesel oma jalg mõnele linnusaarele tõsta, siis vast **näeb**²⁴, [...]. Kogu kaljune pind on pesadega üle külvatud, **vaevalt julged jalga tõsta**, kartes mune purustada. **Silmad** lähevad kirjuks **vahtides**, nagu on kirjud suurem hulk munegi. [...] Õhus keerleb musttuhat lindu, **kõrvad** hakkavad **huugama** nende **kisast**.* (Tammsaare 1988: 689). Lugeses seda teksti, kangastub lugeja silme ees kaljune ja kirju maastik koos ohtrate linnupesade, lindude ning linnumunadega. Lisaks visuaalsele nägemusele, annab Tammsaare edasi ka kompimismeele kaudu tajutavat tundmust, mainides, et sellel maastikul ei ole palju ruumi inimjalale. Teine visuaalne, ja ka kuulmisele orienteeritud tajupilt on õhus keerlevatest ja kisavatest lindudest. Mõneti tekib aegruumiline hargnemine, milles aeg jääb samaks, kuid ruum muutub – kaljune maastik ja lõpmatusse paistev taevakaar. Ühte maastikku tajud kompimise ja nägemise kaudu, teist aga kuulmise ja nägemise. Tammsaare on kindlasti eksogeennse vaate edasi andja: *Oleks mul võimalik, siis sõidaksin igal **kevadel**, kui lindude pesitsemine täies hoos, kord Vilsandi tuletorniülema merelindude riiki, [...]. Sõidaksin ilusa **päikesepaistese** ilmaga, laseksin omale **tuletorni** tipult näidata rahusid ja **läänepoolist** merd ning sõuaksin siis paadiga kesk lindude häälitsemist ja askeldamist, sõuaksin päevad ja nädalad, kuni munadest tulevad suured ja väikesed pojad.* (Tammsaare 1988: 689–690). Tema tekstis ilmnevad **turisti** pilgule omased märksõnad: kevad, päikesepaiste, tuletorn.

²⁴ „Paksendused tsitaatides siin ja edaspidi minu. – M.M.“

Sarnase teeraja Tammsaarega läbib ka Jüri Parijõgi oma matkakirjelduses „Kevad kutsub“²⁵ (1929). Matk Vilsandile algab Kihelkonnalt, Papisaare sadamast. Edasi suundutakse paadiga Vilsandile, kus neid võtab vastu Artur Toom, keda ta kirjeldab südamliku ja linde armastavana. Toom näitab neile muuseumi, tuletorni, päästejaama ning linduderiiki. Peale linduderiigi külastust minnakse sööma meremehe tallu. Kui Tammsaare vahendas rohkem enda muljeid siis Parijõgi keskendub kohaliku eluolu, maastiku ja inimeste kujutamisele. Tuletorni tipus olles leiab Parijõgi, et küll seal on alles avarust ning lisab, et: *Vilsandi ei ole siiski meie kõige läänepoolsem saar, nagu seisab maateaduse raamatus, veel kaugemalt mustavad kaks laidu, ühel koguni ehitis peal* (Parijõgi 1953: 51). Edasi kirjeldab Parijõgi saare olemust Toomi sõnade läbi: *Ta on **kaljulaik** meres, just nagu loodud vanade **kaptenite** koduks. Siia kuulub **mere hingamist** ja **õhk** on alati täis **soolaseid puhanguid**. Seda võiks nimetada vanade kaptenite saareks. [...]. Aga see **tuletorn** on siin valvas silm, sest meri ümber Vilsandi on täis hukatuslikke **karisid** ja **rahusid***. (Parijõgi 1953: 52). Peale tuletorni minnakse päästepaadikuuri, kus selgub, et vanasti olid Vilsandi lähedal hukkunud laevad saareelanikele õnnistuseks, need **rööviti** paljaks, kuna seal olevaid esemeid peeti mere anniks. See muidugi viitab sellele, millest kirjutab Mändmets oma novellis, et randlased käisidki hukkunud laevadel erinevaid esemeid toomas, et nii perele lisatulu saada. Vaika saartele jõudes pannakse Artur Toomile nimeks „**lindude kuningas**“, sest ta tundvat nii hästi lindude *ühis-* ja *pereelu*. Saarel on parajasti haudumise aeg ning linde on palju. Siinkohal ühtib Parijõe ja Tammsaare kirjeldus linnusaartest: *Peame astuma õige ettevaatlikult, et ei tallaks katki mõnd muna ega surmaks linnupoega* (Parijõgi 1953: 53). Parijõe tekstist saab välja tuua mitu aistilist elementi. Kompimismeele alla saab liigitada eelmist lauset, sest kui inimene juba tunnetab, et ta peab ettevaatlikult astuma siis ta juba määratleb oma peas seda maastikku, kus ta on. Kompimismeele taju alla saab liigitada ka kirjelduse: *Kapten A. Toom tuleb meile vastu avasüli, näib, nagu tahaks ta meid kõiki tervituseks kaisutada* (Parijõgi 1953: 51). See küll ei anna edasi maastikulist aistilisust aga on siiski üks oluline komponent, sest kohalike suhtumine võõrasse annab väga hästi edasi seda, kuidas mingis paigas teistesse, ja ka omadesse suhtutakse. Maitsemeel lööb välja soolast mereõhku tunnetades. Kõike muud antakse edasi aga tavapärase visuaalse kirjelduse kaudu. Parijõe matkakirjeldus annab edasi eksogeennset vaadet, tema enda vaadet, tundmusi ja

²⁵ Parijõgi, Jüri 1929. Kevad kutsub. Reisimälestusi Muhu- ja Saaremaalt. Noorus-maa reisivestete kirjastik 2. Tallinn: Eesti Õpetajate Liit. Siinses töös kasutan kogumikku „Kodumaa helinad“ (1953) (vt kasutatud kirjandus).

omandatud teadmisi Vilsandi elust. Parijõgi on tekstisse põiminud ka endogeennset vaadet – Toomi kirjeldused saareelust ja ajaloo.

Kohaliku elaniku (endogeenne) vaadet esindab Alma Toom, Artur Toomi abikaasa. Tema teos „Vilsandi **linnuriik**“²⁶ (1932) on üks esimesi ilukirjandusliku taotlusega loodusraamatuid Eestis. Raamatus vahendab ta igapäevase elu vaatlusi, kogemusi ja muljeid. Raamatu esimene pool käsitleb Vilsandit, sealseid inimesi ning rahvapärimust, teine pool raamatust tutvustab Vaikasid ja nende sulelisi elanikke. (Tüür 2004: 22–23). Ühise nimetajana eelmiste tekstidega võib välja tuua, et ka Alma Toom (1932: 5) mainib oma tekstis **karide, rahude ja hukkunud laevade** motiivi, markeerides nii Vilsandit ümbritseva meremaastiku iseloomulikumat komponendid: *Vilsandi nime aga tuntakse mäletamatuid aegu merimeeste hulgas kui hädadohtlikumaid ning õudsemaid kohti nende sõiduvees Läänemerel, millest võimalikult kaugelt püütakse mööduda, sest silmapiirini merre ulatuvad **madalikud**, üksikud **kaljurahnud** ja **karid** sügavas sõiduvees on saanud loendamatuile **laevadele** hauaks. Saare asupaika ja maastikku annab ta edasi järgmiselt: *Meie läänerannikul kaugemas sopis, vabades läänetuultes ja voogudes on saari ja saarekesi. Poolkaares üksteise lähedal piiravad need viimased merre eksinud kuivamaatäpikesed suurema saare kaugemat **kaljust** nurka, kus asetsevad veel elamud ja valed sihvakas **tuletorn**. Lisades kohe, et: *Väikesed saarekesed on „Vaikad“ – meie **merelindude kaitsekodu**; suurem saar ja **tuletorn** on „Vilsandi“.* Tuletorni kohta kirjutab ta: *Kõrge ja kaugalekumav **torn** ühendab neid üheks tervikuks. Ta asetseb piiril, kus lõpeb **inimeste** ja algab **lindude riik**.* Oma raamatu esimesel leheküljel kirjeldab Toom ära selle, mida lugeja peaks teadma selle paiga kohta: kaljud, rahud, suurem saar, väiksemad saared, tuletorn, lindude riik. Kõige tähtsam teema, millel Toom peatub on **Vaikate linnuriik**, kirjeldades selle mitmekesist linnustikku, looduskaitsealist arengut ja tegevust. Lindudest mainib ta näiteks merikajakaid, kes pesitsevad seal ka talvel: „*Gauk*“ – „*gjauk*“ – „*go-go-go-ga-ga-ga-ga* – „*kostub suurte **merikajakate** hääli kaugelt **Vaika kaljudelt** juba siis, mil teised linnud, kes samuti igatsevad Vaigastele, neist vaid unistavad. Merikajakas ei karda meie **talve külma** ega **torme**, kõik elab ta siin kaasa.* (Toom 1932: 33). Päikesele, tuulele ja merele omistab ta **inimese meeolusid**, mainides, et kevade saabudes ei **kurjusta** lained, ega **tujutse** meri, ka päike on üle saanud oma talvistest pahatujulistest **vihahoogudest**. Mere värve annab ta edasi vastavalt aastaajale: *sügisel ja talvel tuhmjashall, kevadel sinetav.* Vaika saare taimestikku kirjeldab ta**

---

²⁶ Siinkohal tuleks ära mainida Theodor Kaljulaidi raamat „Matk Saaremaale ja Vilsandi linnuriiki“ (1937), milles ta refereerib täielikult Alma Toomi raamatut „Vilsandi linnuriik“. Tegemist on raamatuga, mis annab ülevaate olulisematest turismipiirkondadest Saaremaal.

aga ilukirjandusliku paatosega: *lopsakas merikapsas laiutab oma tuhmrohelisi, mahlaseid lehti; tumelillaõielised kuldsilmsed kannikesed*. Kaljuse pinna **erivärvilisust** ilmestavad *mustad, helehallid, rohekad ja tulikollased samblad ning samblikud*. Lindude tegevust aga annab edasi kuuldava helina: *suliseb vesi veel nende raskete kogude suplemisel, kuulduv tiivalööke veepinnal, sahisevad tumedad linnukogud*. Ka linnuhääli kujutab ta inimkeelde panduna, merikajakate „*gaug – gjaug – go-go-go-ga-ga-ga*“ ning hahkade „*o-a-uu – o-a-uuu – go-go-go-gorr-gorr*“ abil. (Toom 1932: 19–23). Kohalikke elanikke kohta kirjutab ta, et nad on üksmeelsed ja rahulikud, kes ei kakle ega riidle kunagi. Ta lisab, et saarel elades on oluline, et sul oleks mitu head naabrit, kelle poole abipalvega pöörduda. (Toom 1932: 9). Saareelanikuna leiab ta, et maismaa inimene ei suudakski saarel kohaneda, sest seal peab **harjuma mere tujudega** ja neile alistuma. Kui meri on **rahulik** või **udune**, siis olevat näiteks siiasaak nii hea, et kalurid saavad mitu ringi kalal käia. Kui aga meri **tujutsema** hakkab, siis on õnnelikud need, kes oma kalavõrgud veest välja saavad, sest merre jäänud võrgud ajab meri **adrut** täis või lõhub sootuks. (Toom 1932: 10). Tekstis mainib ta ka „**haakrikke**“, mis tähendab mere poolt randa uhutud esemeid. Vilsandlaste üks meelistegevus pidi olema mererannas haakrikke otsimas käia. (Toom: 12–13). Oma teksti illustreerimiseks on Toom kasutanud mitmeid fotosid, mis annavad visuaalselt edasi Vilsandile omast maastikku ja eluolu.

Linnuriigi motiividel jätkab August Mälk noorsooraamatus „Jutte lindudest“ (1934). Kirjanik viibib 1932. aasta suvel korduvalt ja pikki tunde varahommikust hilisõhtuni ebamugavas vaatlusvarjendis Vaika saartel. Juttude eesmärgiks on astuda samm lähemale **looduse mõistmisele** ja **armastamisele**. Vilsandi ümbrust ja sealseid vaatlusi on kasutatud juttudes „Hele-ema“, „Avaruse nälg“ ja „Naerukajakate kommuun“. Nendes lugudes on Mälk andnud lindudele antropomorfse kuju ning tegevustik kulgeb lindude vaatepunktist nähtuna. (Kurs 1982: 132). Lugudes mainib Mälk Vilsandile omaseid elemente: *Ning meres saari, kuhu tuleb kevaditi palju linde. [...] üle Läänemere lendasid nad, kuni valge, kõrge tuletorn lõikus kriidise kriipsuna silma. [...] Vesi tardus ja magas hääletult isegi karidel*. (Mälk 1982: 56–68). Selle aja (30ndate) Vilsandi-kirjanduse läbivaks teemadeks saabki pidada meresaarte, tuletorni ja karide mainimist. Sarnaselt Alma Toomile, keskendub ka tema Vaika saartel pesitsevate lindude eluolu tutvustamisele. Tekstis annab ta lindudele antropomorfse kuju: *Siis istus ta pesale ja leidis, et ta naabriks oli hahk. See pelgas teda ja käänas hübeneva plikana pea teisale. Kajakas ei teinud märgatavakski kohmaka linna sealolu. On naaber, siis naaber. Naabrist tuleb lugu pidada*. (Mälk 1982: 64). Inimese rõõmu Vaikatele saabuvate lindude üle kirjeldab

ta järgmiselt: *Sumedail, vaipseil õil tulid inimesed tuletorni sillale. Nad kuulsid öisest õhust paljude lõunast põhja ruttavate lindude tiivavihinat ja linnupaaride kaugaid hüüdeid üksteise järele. Nad kuulsid Vaika saare kaljuselt nurgalt merikajaka häälightsusi, [...]. Nad kuulsid järsult ja energiliselt kisendamas lahkuvaid jääparte. [...], kuuldus kaugelt alati õõtsuvalt suurmere pinnalt kõnemulinat, aou'tamist ja go-go'tamist. Hahad tulevad! öeldi ja kuulajad olid rõõmsad.* (Mälk 1982: 12). Lindude „kõne“ edasi andmisel kasutab ta Toomiga samu häälightsusi: aou, go-go, ga-ga. Oma tekstides keskendubki ta lindude elu ning maastiku edasi andmisele, vaadeldes seda eksogeennselt vaatepunktist lähtuvalt.

Hoopis uutmoodi läheneb Vilsandi linnuriigi kujutamisele Fred Jüssi raamatus „Kajakad kutsuvad“ (1966), milles ta on lõiminud teksti ja must-valged fotod ühtseks tervikuks. Tegemist on retkekirjeldusega, mis annab edasi toonaseid looduskaitselisi tõekspidamisi. (Maran, Tüür 2005: 255). Jüssi tekstis on omavahel põimunud muljed, kohalik ajalugu ja looduskaitselikud tõekspidamised. Fotodel kujutatakse maastikku, millest tekstis räägitakse: majakas, tuulikud, kaljune mereäär, erinevad linnud ja nende pesad. Kõige rohkem keskendub ta aga Vaika saarte kirjeldamisele ja sealsele tegevusele. Vaika saari nimetab ta *lindude ühiskonnaks* – „Vilsandi linnuriigiks“, mida saab iseloomustada järgmiselt: *Kuus tillukest saart, troostitud kuivamatükikesed. Mulda peaaegu polegi, ainult hallid ja kiviõvad kaljukonarad. Veepiirist kaugemal, kus aegade jooksul kividele kehv kamar on tekkinud, õitseb küll tagasihoidlikke lilli, kasvab kadaka- ja magesõstrapõõsaidki, aga ei ühtegi puud.* (Jüssi 1966). Seda lõiku ilmestab must-valge foto kaljusest maapinnast, võimaldades nii lugejal näha kirjeldatud paika visuaalselt. Suure saare (Vilsandi) maastikku kirjeldab ta sarnaselt teiste kirjutajatega, markerides nii selle paiga olulisemad elemendid: *Läänekaldal, seal, kus rand kaljuseks muutub, seisab „majak“ – ilus valge tuletorn. [...] Ta seisab siin sellepärast, et ümberringi on salakaval meri täis „kuivasid“ ja kaljuseid karisid.* (Jüssi 1966). Linnuriigist rääkides pöörab ta suurt tähelepanu lindude kirjeldamisele: *Merelinnud... Igal aastal, kui kevadised tormid jää laiali murravad, tuleb neid siia tuhandeid. Jõuavad kohale ja hakkavad laata pidama. [...]. Naerukajakad ja tiirud aina tülitsevad ja lärmavad. [...]. Tiirud on linnusaarte kõige suuremad riukuked. Nad ei lase mööda ühtegi võimalust end teiste tülide vahele segada. [...]. Naerukajakad on jälle kõige suuremad kisakõrid.* (Jüssi 1966). Linduderiiiki kirjeldab ta kohana, kus käib pidev kisa: *Kui pärast Alumisel Vaikal vaatlustelgis veedetud päeva Vilsandile aerutad, on tunne, nagu tuleksid külast, kus kõik üleaedsed päev otsa omavahel kriiskaval häälel sõimlevad ja sõnelevad.* (Jüssi 1966). Jüssi annab edasi eksogeennset vaadet, tutvustades

külastatud paika nii pildis kui sõnas. Samas leiab tema tekstist ka kohalikku (endogeennse) vaate kirjeldamist: *Kui meri **müratses**, seda aga juhtus tihti, **käidi rannas** „haakrikku“ kogumas. Nõnda nimetati igasuguseid mereande, mida torm möödasõitvatelt või hukkunud laevadelt lahti raputas.* (Jüssi 1966). Kohalikest elanikest mainib ta südamlikku ja laialdase huviga linnukuningat Artur Toomi ja tema tegevust linnuriigi rajajana ning püssi kandvat linnumeest Leo Aumeest.

„Linnumees“²⁷ tollaegne Vilsandi Riikliku Looduskaitseala esimene juhataja Leo Aumees on kirjutanud teose „Vilsandi linnuriik“ (1963). See on teaduslik uurimustöö, kus kirjeldatakse lühidalt saare asukohta, looduslikke eripärasid, tutvustatakse Vaikatel pesitsevaid linde ning antakse ülevaade linnuriigi tekkimisest. Sarnaselt Alma Toomi ja Fred Jüssiga, kasutab temagi teksti ja foto kombinatsiooni. Kirjelduste puhul on märgata mõningast ilukirjanduslikku keelekasutust: *Seal, kus **tujukas** meri vahuseid laineharju rannakaljudele veeretab, seisab ankrus väike saar Vilsandi* (Aumees 1963: 3). Maastiku kohta kirjutab ta: *Lihtne, aga samal ajal kordumatult omapärane ja südamlik. Ja ümberringi on **meri** – väga harva vaikne, selge ilmaga sügavsinine, tinavinesel sügispäeval hall, morn ja ähvardav. Aga alati on meri Vilsandi läänetipul kõrguva **tuletorni** valve all. [...]. Vilsandi ümbruse meri on tujukas ning täis **madalikke** ja **karisid**.* (Aumees 1963: 3–4). Jällegi on ära mainitud maastiku juurde kuuluvad olulisemad tunnused: tuletorn, meri, madalikud ja karid. Aumees annab edasi endogeennset vaadet, süvenedes põhjalikult Vilsandi ja Vaika saarte tutvustamisse.

Vilsandi-kirjanduse reisikirjade ja **linnukuninga narratiivi** lõppu tähistab Edgar Kase „Kuuvikerkaar“ (1995). Ka tema läheneb Vilsandi maastiku kujutamisele Toomi, Aumehe ja Jüssiga sarnaselt, lisades teksti juurde värvilised fotod. Reisikiri „Maailma äärel“ on pühendatud Leo Aumehele ja Hans Sootsile, kes tegelesid Vaika saartel ja teistel laidudel lindude kaitse ning rõngastamisega. Tema retk saab alguse Papisaare sadamast, nagu ka teistel reisikirja autoritel, kuid edasine teerada muutub. Ta külastab Nootama (vt lisa 3) saart ning pildistab seal linde. Fotodel kujutab ta Vilsandi eripalgelist maastikku: liivaranda, kiviklibust mereäärt, linde ja nende pesi. Tekstis nendib ta, et: *Ei ole millegagi võrreldav kevadine retk **linnusaartele**, juhul, kui see on sinu esimene tõeline kokkupuude meresaartega üldse. [...]* Kes

---

²⁷ Vernik nimetab teda linnukuningaks ja Artur Toomi väarikaks järeltulijaks (Vernik 2015: 120).

ei ole Vilsandi **linnuriigis** käinud, see ei ole ka Saaremaad näinud. (Kask 1995: 62). Ta leiab, et: *Just linnud on teinud Vilsandi üle maa tuntuks ja annavad kogu siinsele arhipelaagile erilise võlu. Ilma lindudeta oleks meresaarte karm loodus ja eraldatus masendav, nii nagu ta seda ka pikkadel sügis- ja külmadel talveõhtutel on.* (Samas, 62). Maastiku kirjelduses järgib ta varasemate autorite eeskju (Parijõgi, Mälk, Toom jt), rääkides karile sõitnud laevadest, laevakaptenite kodust aga ka vabaloomapidamisest, mida on Vilsandil rakendatud aegade algusest. Oma eksogeennset vaadet annab ta edasi lõigus: *Peab olema üdini elurõõmus inimene, et end selles monotoonses undamises ja kohinas teotahtelisena hoida. Ainult paar päeva tuult ja vihma ning sa oled kui veskiline, kellel terad kolust läbi lastud. Mis parata, oled üles kasvanud, jalad soos, ja tajud nüüd kõikide meeltega, et su koht on seal kusagil kidurate rabamändide vahel.* (Kask 1995: 66). Siit nähtub, et keskkond, kus inimene üles kasvab, mõjutab väga tugevalt inimese maastikuga kohastumist ja tajusid.

Väike-Vilsandi ja **piraadi saare** narratiiv avaldub Vilsandi-kirjanduses 60ndate lõpus, kui sinna asuvad elama kirjanikud Heino Väli ja Juhan Saar. Väli kirjutab saareelust inspireerituna lastejutu „Silver Ükssilm, Felslandi hirmus mereröövel“ (1971). See on lustakas lugu pereisast, kelle silmanurgas olev odraiva ning pööningult leitud meremehekast kutsub temas esile muundumise mereröövliks. Raamatu sisekaanel on kujutatud Felslandi kaarti (vt lisa 4), milles on muudetud kohanimesid kirjanduslikule ruumile kohasemaks. Piraadi teemat jätkab ta ka oma teises lasteraamatus „Silver Ükssilm ja Admiral vanne“ (1981), mille põhiline tegevus toimub laeval „Hildegard“. Ka selle raamatu sisekaanel on kujutatud Vilsandi kaarti (vt lisa 5). Sellel kaardil on kujutatud Vilsandit tagurpidi, Väike-Vilsandi paikneb läänepool ning Suur-Vilsandi idapool. 1997. aastal esietendub Pärnu teatris „Endla“ Juhan Saare näidend „Silver Ükssilm. Felslandi hirmus mereröövel“ (1997). Näidend on inspiratsiooni saanud Heino Väli Silver Ükssilma raamatutest. **Piraadi narratiivi** kasutavad ka Hasso Krull oma luuletuses „Vana mereröövli laul üksinda ümiseda väga lihtsal viisil“²⁸ ning Jaan Tätte laulus „Silveri laul“²⁹.

Alustades Heino Väli esimesest Silver Ükssilma raamatust, siis saab öelda, et see on palju nüansirikkam kui teine raamat. Tema Silver Ükssilma lood leiavad aset Felslandi saare kirderannikul, mahajäetud Kirdetalus ja Vesipangamaa saarel. Võõra mehe saarele tulekut ja maastikku kirjeldab ta järgmiselt: *Ühel tuulisel suvepäeval nähti Felslandi saarel võõrast*

²⁸ Luulekogust „Kronukoopia.Sada luuletust“ (2001).

²⁹ Raamatust „Laulud“ (2002).

meest. Mees hulkus risti ja põiki läbi saare põlised **männikud**, uitas mööda lõputuid **kadastikke** ja jõudis viimaks saare edelaranniku kõrgele **kaldapangale**, kus kõrvu kurdistas **kajakate kisa** ning mürinal paiskusid krobelsele **kaljujalamile** valgelakalised lained. [...] Felslandi valge **tuletorni** alla välja jõudis. Siin istus ta hallile krobelsele korallpangale ja vaatas mõtlikult ning ainiti üle vee, [...] kerkis Felslandi kaljune sõsar – kõrge valgeküljeline **Vesipanga saar**. (Väli 1971: 7). Saare kirjeldus ja raamatu sisekaanel olev Felslandi kaart näitab seda, et teoses, ja ka kaardil on tuletorn paigutatud Vesipanga maa (Vesiloo) lähedale, mitte Kuue koskla arhipelaagi juurde (Vaika saared). Nihutatud on ka Tondimänniku (Tont-Jaagu mäe) asukohta, Suurelt-Vilsandilt Väike-Vilsandile, luues nii reaalse maastiku baasil uus fiktsionaalne maailm. Vesipanga maale minemist kirjeldab ta järgmiselt: *Kaht sõsarat kammitse teineteise külge pikk veealune seljandik, mis erkroheliste, sekka klibuvalgete laidudereana merepinnale ulatus. Tuulevaikuse ja madala mereseisu ajal võis laide mööda hõlpsasti saarelt saarele pääseda.* (Väli 1971: 8). Kinnitades omakorda alapeatükis 2.1. mainitud lauset: *Vesiloo saarele pääseb matkaja jalgsi läbi paari-kolme rahu ning lai.* Võõra mehe seiklus Felslandil jätkub kirderanniku märkamise ja avastamisega: *silmapiiri uurides avastas Võõras kirdes laia lahe ja selle taga kitsa maasääre küljes pika ning salapäraselt sinetava metsaviiru. [...] Felslandi kirderannik osutus edelapoolsemast veel **metsikumaks**. Kohisevad männisalud andsid siin ruumi avaratele legendikele, tuulehoogudes võbistasid latvu müüritihedad kadakametsad ja sageli sattus Võõras otse läbipääsmatusse lodustikke. [...] Sügavas õhtuhämarikus jõudis Võõras kõigi tuulte jaoks avatud kõrgendikule. Miilava loojangutaeva taustal mustasid siin tummas üksinduses mingite hiigelloomade lõhkikistud keredena **katused**. Tingedalt olid tormid siin katuseribidelt roogu kiskunud, kõrge **pukktuuliku** tiibu murdnud.* (Samas, 8). Leitud maja nimetab ta **Kirdetaluks**. Edasine teose sündmustik arenebki Kirdetalus ning seda ümbritsevates kohtades (rannaääres, Tondimännikus, Vesipangamaal). Ühe eristusena võib välja tuua selle, et saare teisel pool, edelarannikul elab Felslandi **Linnumees**, kellel on püss ja „ja küllap ka mehesüda rinnus“. Siinkohal saab viidata Fred Jüssi kirjeldatud „Linnumehele“. Saare maastikku annab Väli edasi värvide, ilmakaarte, huvitavate sõnaliitmiste (tormiorel, tormivuntsid, mürkroheline) abil: *päevaloojakut varjutas sinkjasmust pilvesein ja tormiorel mürises üle saare* (Väli 1971: 22). Väli oskab väga oskuslikult kujutada oma kodumaastikku sidudes teoses kokku reaalse looduskeskkonna müstilisuse ning ilukirjandusele omase fiktsionaalse maailma. Väike-Vilsandi oma eripalgeliste korallpankade, lõputute kadastike, põliste männikute, lõputute saarte, kõrgendike ning metsikusega on kui tundmatu maailm – paik, kus müstilisus on keskkonna loomulik osa. Saare maastikku ja olemust kirjeldab ta tihti

ilmakaarte järgi: edelarannik, kirderannik, loodetuul. Täenduslikuks saab pidada kohta kus ta kirjutab: *Inimene oli tagasi tulnud* (Väli 1971: 8). Markeerides nii inimese tagasisaabumist looduse rüppe.

Teises raamatus toimub tegevus laeval „Hildegard“. Üks eredaimaid maastiku kirjeldusi selles teoses on laevalt nähtav sinise mere ja taeva laotus: *Ülal sinine taevas, all sinine meri, ümberringi sinine silmapiir. Sellest lakkamatust sinisest valutasid ühtmoodi nii silmad kui hing. Ei pilvetupsu taegaserval, päeval lõõskav päikesekuld, öösel kuu- ja tähehõbe, mõlemad lõpmatus sinises, sinises, sinises...* (Väli 1982: 197). Sellest lõigust kumab läbi kohaliku (endogeenne inimese loodusvaatlust ja tunnetuslikkust. Kuna tegevus toimub laeval, siis kirjeldatakse maastikku üsna napilt. Vilsandi maastiku motiivi kumab läbi ka selles lõigus: *Ja kuigi meri oli rahulik, kees saare ümber **mühinal** valgevahuline veemöll – murdlane. Ees, samasugusest valgevahulisest ja mürisevast möllust kerkisid loendamatud väikesed **kaljusaared**.* (Väli 1982: 202).

Juhan Saare Silver Ükssilma näidend on inspiratsiooni saanud mõlemast Väli teosest. Teisest osast on võetud mõned üksikud elemendid, näiteks tegelane Jim on Väli raamatus laevale saadetud nuhk. Saar aga kujutab teda noormehena, kes armub ühte tüdrukusse Kristiinesse ja aitab mereröövli Silverit. Olulisema asjana võib välja tuua, et näidendisse on sisse jäetud „**Linnumehe**“ episood, mida kirjeldatakse üsna sarnaselt Väli omaga, muud episoodid on kas oluliselt muudetud või omavad siinse töö kontekstis vähe mõju. Vilsandi saare maastikku on ta eelkõige kirjeldanud remarkides: *Mererand. Siin-seal paelahmakad ja kadakapuhmad. **Meri kohiseb** ja aeg-ajalt purunedav lained vastu **paekallast**. Puhub tugev tuul, mis tegevuse käigus paisub tormiks.* (Saar 2008: 215). Maastikku ja seda iseloomustavaid tunnuseid on tekstis vähe, on mainitud näiteks loodetuult, aistilisusest jääb silma eelnevalt mainitud *meri kohiseb*. Näidendi helilise poole edasi andmiseks on kasutatud Jaan Tätte laule „Vilsandi laulu“ ja „Silveri laulu“.

„Silveri laulus“ ei kirjelda Tätte Vilsandi maastikku vaid keskendub **mereröövli** teemale: *Silver, kus on sinu kullamäed? Mere põhja vara maha jäi koos laevaga.* (Tätte 2002: 65). Laevahukk on ainus tunnus, mis viitab nii mereröövli kui ka Vilsandi temaatikale. Maastikulisi jooni märkab rohkem teises laulus. Nagu eelnevalt teooria osas sai märgitud, siis Tätte „Vilsandi laul“ annab hästi edasi aistilisust: *pikad **haisvad** adruvallid, kiviaia jupid **hallid**? [...]* *Sügis on **kollaste** lehtede kuu, **torm** on eriliselt **tugev** tuul. Vihmapärleis sätendab **huul**.* [...]

mere soolases tallis? (Tätte 2002: 79). Kodukoha maastikku kirjeldabki ta värvide, lõhnade ja kehaliste tajude kaudu. Vihmapiisad huultel ja tugev tuul on kehaliselt tuntavad elemendid. Samas kirjeldab see hästi ka kohaliku inimese tundeid, märkamisi. Ei ole seda luulelist ja ülistavat looduskujutust vaid ongi see tõelisus, mida kogeb kohalik inimene pea igapäevaselt. Kohaliku inimese (endogeenset) vaadet kinnitab ka laulu esimene salm: *Selle metsa taga ei ole mets, on meri – mu oma väike kodukoht* (Samas, 79).

Viimasena saab ära mainida Hasso Krulli luuletuse „Vana **mereröövli** laul üksinda ümiseda väga lihtsal viisil“ (2001). See pealkiri ongi tegelikult ainus, mis juhatab meid Heino Väli Silver Ükssilma radadele, sest luuletus ise koosneb ainult kolmest sõnast: *ei no / no ei / no ja / no ei* (Krull 2001: 124). Kui Krulli juurest minna tagasi 70ndate luule juurde, siis tekib üks seos Krulli, Väli ja Suumani vahel. Väli piraadilugu, Krulli vana mereröövel ja Suumani mainitud kohalik teenäitaja - mereröövel³⁰, tekitab alateadlikult mingid „ähmased“ seosed selles osas, et ehk on Krulli vana mereröövel ja Suumani mereröövlist teejuht Heino Väli ise. Lisaks tekitab Krulli luuletuse sisu mingi paralleeli Teet Kallase romaani „Corridaga“, kus peategelane Osvald Rass kasutab alalõpmata kohmetuses olles lauset: *ei-noo-jaa*. (Kallas 1979: 59).

3.2. Pisemad narratiivid

Metsiku saare narratiivi kujutab esimesena kohalik (endogeenne vaade) mees Mihkel Puss, kes elas Väike-Vilsandil Küti talus. Ta kirjutab Tolbuhhi tuletornis tööl olles „Vilsandi hümn“³¹. Hümn algab sõnadega: *Kõigi saarte hulgast kõige armsam on mu meelest väike Vilsandi*³². Edasi kirjeldab ja ka ülistab ta saare eriilmelist ning kohati metsikut loodust: *Ümberringi armas merekohin, [...]. Kena mände ladvus vaikne sahin, [...]. Sügisesed tuuled, torm ja maru [...], meri möllab just kui mässav karu, lained laeval hauda kaevavad*. Hümnist ei puudu ka kohalikku eluolusid tutvustavad lõigud: *Talvekülm, kui õppind sillameister teeb neil suuremaale saanitee. Priske ruunadega üksteist võites sõites saavad üle jäätand vee. Kevadene tuul neil mõrdu lõhub, kalapüüsed ära kaotab*. (Toom 1932: 12). Pussi tekstis ilmnevad

---

³⁰ Sellest lähemalt järgmises alapeatükis.

³¹ Hümn täpne aeg on teadmata, võib arvata, et see jääb kusagile 1870.–1929. aastate vahele. (Vernik 2015: 13). Trükisõnas avaldatakse hümn esimest korda Alma Toomi (1932: 12) raamatus.

³² „Kõigi saarte hulgas kõige armsam“ on Victor Verniku raamatu pealkiri (2015).

Vilsandi maastikule omased tunnused: merekohin, meri, torm, maru, hukkunud laevad, jäätnud veetee.

Esimese eksogeennse vaate edastajaks on Vilsandil suvitav Gustav Suits. Ta üürib 1908³³. aasta suvel Jaen Teäre Tolli talu pööningukambrit ning kirjutab armastatud tütarlapsele Marie Seidenchurile: *Minu tuba on teisel korral ja mu palkonilt on lai väljavaade merele, mis praegugi neid ridu kirjutades sinisena ja seiklustesse ahvatlevana lainetab mu silmade ees. Olen kogu saarel ainus suvitaja. Olen oma saarega ja arvatavasti on ka saar minuga rahul.* (Kruus 1980: 325–326). Suits kirjeldab Vilsandi sinist, lainetavat merd ning seda, et saar ja tema maastik ahvatleb teda seiklustele.

Metsikumat ja kaljusemat rannamaastikku kujutab Jakob Mändmetsa novell „Velsandi plika“ (1914). Novelli tegevus toimub Lundi majakas ja Pikaneeme külas. Pealkiri on pandud novelli tegelase Riina järgi, kes on sinna Velsandi saarelt sisse rännanud. Kruus leiab, et koht, mida novellis kujutatakse, näib paiknevat Saaremaa põhjarannikul, Undva kandis, ent sobituks ka Vilsandile (Kruus 1980: 329). Kuigi Mändmetsa novelli ei saa otseselt paigutada Vilsandi maastikule, iseloomustab see siiski üsna täpselt seda paika: *Ümberringi meri, mis ilmaski ei vaiki. Tormi ajal seisavad karil alaliselt kroonilised veekuhjad ja üle rahude müriinal veerevad ja kõrgele sööstavad lained. Vaadates merele, ei jäänud pilk enne seisma, kui ta jõudis taevarannale, sinna, kus tume vesi ja hall taevas ühte sulades tõmbavad silmapiirile sinkja kriipsu.* (Mändmets 1987: 183). Novellis kirjeldab ta ka lindude kisa, mida saab paigutada ka Vilsandi maastikule: *Ja viimaks veel kajakas. Nende kiunuv kisendamise puuris hommikust õhtuni kuulmeisse.* (Mändmets 1987: 194). Lisaks maastiku kirjeldamisele pöörab Mändmets tähelepanu ka inimmeele eripalgeliste aistingute edasi andmisele: *mere ühetasast mühinat, kajakate kiunuvat kisa, lasin käe üle parda vette, kus see vilus vees lohises, päikse pale on suur ja kohutavalt verine, õhus tundus karsket merelõhna.* On näha, et novelli peategelane tunnetab teda ümbritsevat maastikku pea kõigi meelte abil. Keskendudes novelli peategelasele ja sellele, kuidas ta end ümbritsevat maastikku näeb, saab öelda, et ta on allogeennse vaate edastaja, tundes end selles paigas ühteaegu nii tuttavana kui ka võõrana. Ta on tulnud sisemaalt majaka

---

³³ Samast aastast on pärit ka Suitsu kaks luuletust „Saaremaa rannal I“ ja „Saaremaa rannal II“. Kumbagi luuletust ei saa siduda Vilsandi maastikuga. Teises luuletuses mainib ta Undva nina, mis paistab ära Vilsandi tuletornist, kus Suits armastas tunde istuda (Kruus 1980: 326).

ülemaks ning tunneb, et ta on selles kohas lõksus. Tema jaoks on väsitav see **piiritu ruum**, kus on pidev kajakate kisa, ühesugused kaldad ja kivid. Sinna paika sisserännanuna tunneb ta hirmu eeloleva sügise ja talve ees, sest siis muutub see koht veelgi suuremaks vangimajaks. Tegelane ei suuda kohaneda paigaga, kus ta on. Nurisedes selle üle, et neemel olles *piitsutab tuul teda vihmaga läbi ning kajakate kiunuv kisa puurib hommikust õhtuni kuulmeisse*. Novelli lõpus jõuab ta järeldusele, et *elades sellises kohas kauem, võib inimene tõesti hulluks minna*. Kõige selle nurina sees tunnetab ta ometi kõigi inimeelte kaudu teda ümbritseva maastiku ilminguid. Kirjeldades *mere laiska ja mühisevat olekut, tuule leilisarnast soojust ning loojangu punetavat palet*. Endogeennset vaadet novellis kirjeldatakse kohalike inimeste tegevuste kaudu. Mainitakse randlaste põhilist elatusallikat, **kalapüüki** ning ka teist tuluallikat, milleks on **karidele sõitnud laevad** ja sealt toodud esemed, mida maha müüa.

Linnu ja taime narratiivi kajastab Johannes Piiper teoses „Pilte ja hääli kodumaa loodusest. Loodusesõbra muljeid maalt ja merelt“ (1935). Piiper kirjutab saatesõnas, et teose eesmärgiks on pakkuda lugejale kujutelma antud maastikust ja **äratada huvi looduse** esteetilise vaatluse vastu. (Piiper 1935: 7). Piiper jagab lugejatega vaatlusi ja elamusi läbi loodusteadlase pilgu, tõstes esile värviküllust, lõhna, häälistsusi ning elutsüklite mitmekesisust. Ta kirjeldab detailset retkede marsuute, mis võimaldaks loodushuvilistel veel tänapäevalgi neid samu radu läbi käia, eeldusel, et maastik pole selle ajaga tundmatuseni muutunud. (Maran; Tüür 2005: 259–260). Piiperi reisikiri õhkab meelelisusest, inimtunnetust hingestusest, olles samal ajal edasi antud loodusteadlase pilgu läbi. Retke Keskmisele Vaikale kirjeldab ta järgmiselt: *Kõrge õhurõhk, keskmine kirdetuul ja sügavsinine taevas, kus õrnad kobarpilved aeglaselt lääne poole liuglesid, meelitasid mind head ilma töötades aeruvenel Vilsandilt väikest reisi Keskmisele Vaikasaarele ette võtma. Varsti olin mererannal, mille veerul Vilsandi lumivalge **tuletorn** oma sätendavat pead taeva poole sirutas, ja tõukasin raske kiilpaadi vette **kalgilt paekaljult***. (Piiper 1935: 48). Saarele saabudes püüab ta astuda ettevaatlikult, et mitte tallata lindude pesi: *Üliettevaatlikult tuli **kruusasel** saarepinnal sammuda, et mitte tiirude ja kajakate **pesi tallata**, mis värisevate rohutukkade varju oli peidetud. Tuli hoolega iga sammu kaaluda, et mitte õrnu linnupoegi surnuks astuda*. (Piiper 1935: 50). Siin ta jätkab Tammsaare ja Piiperi kõneldut, juhtides lugeja tähelepanu sellele, et linnusaartel tuleb liikuda ettevaatlikult ja teadvustatult. Oma retkel märkab ta tõmmuvaire pesa, mis on emalinnu poolt katmata jäänud: *Katsin hoolsalt soojad munad suitsukarva udusulgedega, mis pesaveerul lipendasid, et halastamatu kajakas neid ei näeks ning **ära ei lakuks**, nagu vilsandlane nimetab munade hävitamist teiste lindude*

poolt. (Piiper 1935: 51). Siin toob Piiper sisse kohaliku „termini“ – „ära ei lakuks“, tutvustades lugejale nii kohalike elanike sõnakasutust, mingi nähtuse seletamisel. Piiper on esimene, kes kirjeldab Vesiloo saare maastikku: *Maandusime Vesiloo rannal ja kulgesime ettevaatlikult üle kõikuva **adrulademe**, mille kuivanud pealiskiht nagu lumi pakasel talvel jala all **krudises**. Jõudsime **kruusavalli** jalale, mis pika valge müürina tumepruunist adrulademest üles kerkis. Tugevad tormid olid siledad kiviklibud kõrgeks rannavalliks kuhjanud. Raske oli siit üles ronida, sest et veerevad kruusakivikesed jalale vähe tuge pakkusid.* (Piiper 1935: 59). Lindude häält kujutab ta samamoodi nagu tema eelkäijad: *Õhk **väriseb** naerukajakate varesjast **kisast** ja kalakajakate **kilkavaist** hüüdeist. Esmalt kostavad linnuhääled kõrgelt, siis tulevad nad ikka madalamale. Siis aga, kui linnud maha laskuvad, muutub nende **kära** eriti teravaks ja valjuks.* (Piiper 1935: 195). Tekstis mainib ta lühidalt ka **lindudekuningat** Toomi. Piiperi teksti saab pidada kõige aistilisemaks, meelelisemaks ja tunnetuslikumaks kõigist Vilsandi-kirjanduse tekstidest.

Mälgu teine teos „Rannajutud. Novelle Saaremaa läänerrannalt“ (1936) annab edasi **metsikuma looduse narratiivi**. Otseselt ei saa ühegi novelli tegevust paigutada Vilsandile, küll aga on sealse mere hingus neis tuntav (Kruus 1980: 329). Näiteks novellis „Meeste vahel“ kirjutatakse Punase Risti päästepaadi meestest, kes trotsivad tormist merd, minnes päästma madalikule kinni jäänud laevameeskonda: *Ning eemalt neeme poolt, kus asetses **päästepaadi kuur**, kostis sel pilgul häirepauk. Meeskonda kutsuti merele... [...] – **Laev!** ütles Kustas! – **Hukkujad!**... vastas Oskar [...]. Kiiresti, ülepingutusega kisti aere, sest on suurim raskus pääseda välja **kaldamurdudest**.* (Mälk 1936: 19–20). Päästepaadi meeste ennastsalgavat ohvrimeelsust ja viivitamatut päästepaadile ruttamist mainib ka Alma Toom (1932: 16). Oma teoses keskendub Mälk rohkem randlaste eluolu edasiandmisele, mainides mõnel korral ka Vilsandit: *Kui merel veel vana lainet – ähk lükab **Velsandi** poole... Aga seal on **kuri meri**... – Ähk tullase abi? – Kust see?... Kui **Velsandi päästelae**?* (Mälk 1936: 114). Vilsandit mainitakse ka novellis „Elamise rahu“, kus kohalikud lähevad Atla-Vilsandi-Loonalaiu vahelisele jäätunud merele, eesmärgiga Loonalaiult heina tuua. Saarel olles jälgivad nad pidevalt tuult, et see jääd ära ei lõhuks: *– Jah, ning täna süüd-oost tuul! Vaada, viib jää ära **Velsandi** peele, ning jääme oma elamise-olemisega Loonalaidu.* (Mälk 1936: 104). Ometi jääb neli inimest jääle lõksu: *Neid nelja õnnetut kanti edasi Vilsandi-pealsele **kurjale ulgumerele**, kus lained öö kestel pudendavad praolise ja ebaühtlase jäävälja ja meri võtab vastu oma järjekordse ohvri.* (Mälk 1936: 113). Maastiku kirjelduses kasutab ta inimestele ja loomadele omaseid jooni: *Rahutu ja*

tige oli sügisene Läänemeri. Mere südames elas vana viha - hiljutise tormi järel. Uuest suunast puhuva külma tuule lükatud lained sööstsid risti üle vanade läänevagude ja hammustasid tigatede, lõrisevate kutsikatena raske kilupaadi servi. (Mälk 1936: 7). Loomale iseloomulikke jooni kasutab ta ka karidest rääkimisel: Karid urisesid oma lakkamatut urinat (Mälk 1936: 8). Kui Mälk ise annab edasi eksogeenset vaadet, siis tema tekstist saab välja lugeda ka kohalike (endogeennset) vaadet: Vana randlase kõrv tabab muust kärast eksimatult karide ja kuivade mürina ning tunneb veel iseliiki toonidest iga kari. Sedamööda, kuis võimsalt takistatult ja isesuguse nurga all langeb karile murdlaine, sedamööda ta mühisebki ja sellest võib kõrv õppida palju. Nii tunneb kipri kõrv murdude hääli ja karide surma-müha. (Mälk 1936: 24).

Jõuka meremehe narratiiviga alustab Aadu Hint oma neljaosalises romaanis „Tuuline rand I–IV“ (1951–1966). Raamatu tegevus toimub Kaugatoma ümbruses ning tegevuspaikade nimed on muudetud: Atlast on saanud Vatla, Kuusnõmmest Ruusna, Vilsandist Vesiloo, Papissaarest Papirahu. Teose sündmustik hakkab hargnema 1905. aasta revolutsiooni eelsest ajast ning lõpeb 1930. aastates. (Vinkel 1983: 132). Raamatu üks tegelastest on Tõnis Tihu, kes asub elama Vesiloole Tenga talusse, peale sealse vana peremehe Hollmanni surma. Tenga talu motiiv on inspiratsiooni saanud Jaen Teäre Tolli talust, mis asub Suur-Vilsandil. Hinti saab pidada eksogeennse vaate edasiandjaks. Vilsandi on tema teoses üks koht, kus toimub mingi osa teose tegevusest. Kohta kirjeldatakse pigem kõrvaltvaataja, teisel rannal elava inimese pilgu läbi: *Siit, lahe maapoolsest sopist, ligemale kümme versta loodesse asetses Vesiloo piklik saaretriip. Selle läänetipus sirutus piirivalvekordoni majade kõrval üles valge majakasõrm [...]. Vesiloo keskkohal mustendas pisut metsaharjast, kuna saarekese lõunaservas, [...], seisis vana kapetn Hollmanni suurtalu, mille kõrgete majade kobar siinamaale ära paistis. (Hint 1968: 15). Ka Hint peab oluliseks mainida Vilsandi maastiku kujutamisel tuletorni. Teisena peab ta oluliseks kirjutada Hollmanni suurtalust: *Teine, kes koos Tõnisega Vesiloolt luubiga kaasa sõitis, oli Katku Liisu, Hollmanni Tenga suurtalu karjavirtin. (Hint 1968: 32). Nii nagu eelnevad kirjanikud, mainib ka Hint karisid ja linde: Sügiseste suurte tormide aegu käib ülalt karidelt kohin ära kaugele maa sisse, kevadel peab saarekeste peal suur hulk kõige mitmekesisemaid merelinde oma pulmapeo-tralli, ja ei saa ütleda, et ka suvi ja talv oleksid siin ilma iluta. (Hint 1968: 47). Vesilood (Vilsandi) nimetab ta: „kohisevate tuulte saareks“ (Hint 1968: 625). Kõige rohkem kirjeldatakse ja mainitakse Vesilood teose esimeses ja teises osas. Saare maastikust on üsna vähe juttu, pigem keskendutakse rohkem Tõnis Tihu tegelaskuju edasi andmisele.**

Vilsandi loodusmaastikest ja inimestest kirjutab Helgi Mulleri luulekogus „Linnulina“ (1970). Luuletused peegeldavad saare **metsikut** loodust, **linnu- ja taimeriiki** ning kohalikku eluolu. Kõige paremini iseloomustab Mulleri tundeid Vilsandi kohta samanimeline luuletus: ***Kopsud puhtaks** linnavingust, / oled pääsenud kui lingust / vabadusse! // Tunned, kuidas lõhnab adru, tuul käib ringi nagu madrus / kõigutades kaldapaasi.* (Muller 1970: 29). See annab hästi edasi linnas elava inimese tundeid, kui ta saabub väikesele saarele puhkama. Enamus Mulleri Vilsandi motiividel kirjutatud luulest lõhnab, laulab, kiljub, kõrvetab: *pappel lõhnab mõrkjast tõrvast, lõhnad roomavad maadligi tuulega, maa joob nii januselt, kõrvetav ahnus, müriinal paiskuvad kokku pilved* või näiteks *lõhnaviul öösel heliseb*. Ta annab oskuslikult edasi looduse motiive ja inimmeele kõige peenemaid tundmusi. Olulisel kohal tema luules on ka linnud, keda ta kirjeldab üsna mitmes luuletuses, eredam neist on: *Laulab, lõõrib, kiljub, kiivib / tillerdades, sillerdades / mitu tuhat linnunokka* (Muller 1970: 29) või ka: *Olen tilder, / olen tilder, / pillun helisevaid kilde. / Lumivalge on mu palg. // Leegivad mu / punajalad.* (Muller 1970: 42). Samuti esitab ta endale küsimus: *Miks mu hing on selle saare küljes, / mõte siia rändab salaja?* (Muller 1970: 30). Üks luuletus on pühendatud ka kohalikule naisele Elviine Kullaperele³⁴: *Vaata, see kadakas, [...] / ja pilvede rivi! / Vaata, see saar seal / kauguses sinav, / [...] Kuidas me laulud / siin õhtuti rõkkasid / kuidas me jooksimel plikalõkatsid... / Kuidas läks mööda / me kevad ja suvi? / Kunas küll hall / meie juustesse tuli?* (Muller 1970: 63). Mulleri luuletused annavad edasi eksogeennset vaadet.

Üsna lakoonilise Vilsandi teemalise luuletuse kirjutab Oskar Kruus, mis ilmub luulekogus „Rändaja purdel“ (1977). Luuletus „Vilsandi“ on kirjutatud 1973. aastal. See koosneb kuuest stroofist, iga stroof algab sõnadega: *Kivitiikk keset merd*. Edasine luuletus võimaldab koostada loetelu Vilsandi maastiku olulisematest tunnustest: kadakad, **linnupesad**, **kajakakisa**, hahasuled, lainemurd, angerjas, **tuletorn**, **hukkunud laevad**, tuul. Kruus kirjeldab eksogeennset vaadet, turisti pilku saarele.

Jõuka meremehe ja **lindude** motiivi peegeldab Milvi Seping oma luulekogus luulekogus „Urvad üle müüride“ (1974). Luuletuses „Tenga talu“ püüab ta käia „*Tuulise ranna*“

³⁴ Elviine Kullapere on pärit Vilsandilt, ta oli abielus Arnold Kullaperega, nende lapsed olid Virve, Koidula ja Arvo. Virve Kullapere abikaasaks saab Leo Aumees, Vilsandi Riikliku Looduskaitseala esimene juhataja. (Vernik 2015: 120; 139).

jälgedes“. Luuletus algab sõnadega: *Siin ohtlik on otsida tõde / või lõpuni uskuda luulet / ning jätkub kirjeldusega: Kui võimuka õue vaikus / ta räsitud hekkide raukus [...] jõudes mingi saladuseni: üht kirja see virvendab läbi / üht lugu se kumiseb tasa*. Saare maastikku kirjeldab ta aga järgmiselt: *meri ja kivi küllane saar [...]. see meri on madal ja karisid täis! [...] Mis mühin ja pahin kaugel rahudel käis?* (Seping 1974: 54) või: *Üks väike saar, paar halli kaljurahnu [...] Tuul avamerel peksis valget vahtu*. Veel kirjeldab ta läbi vee minemist teisele saarele, kus on linnud: *...Siis tõusid tiirud rahnuliselt saarelt ja terve laotus nende kisast rõkkas. See visklev pilv mind ründas mitmest kaarest. [...] Ma taganesin, pead ja silmi kaitstes, end maale jõudes kadarikku peitsin. [...] Jäid minust puutumatuks hallid kaljud*. (Seping 1974: 53). Kogetud muljeid annab ta edasi eelkõige kuulmise ja visuaalse tajuga: *mühiseb, pahiseb, kisab*. Luuletustes on olemas ka mingi tajutav kehaline tundmuslikkus: *taganes, kaitstes pead ja silmi*. Oma luuletustes annab ta edasi eksogeennset vaadet, tulles väljastpoolt saart ning püüdes avastada selle paiga erinevaid kohti.

Saare karmi loodust ja veidi ka kohalike inimeste karaktereid avab Aleksander Suuman kolmes luulekogus „Maa paistel“ (1975), „Sõnad sulavad ühte“ (1977) ning „Meil siin Hüperboreas“ (1980). Esimesest leiab pika luuletuse „Mäng viiki“, milles kirjeldatakse igatsetud saart, kuhu jõudes hakkab inimene lugema päevi, et sealt pääseda: *All lumepilvede, mis külmalt kumasid, / siis paistma hakkas igatsetud saar. [...] // Liig kainepäiselt loodusesse suhtume. // Ja kolmas päev siis algas tollel saarel. / Aeg oli otsa saanud. Koju kippusin. // Ja neljas päev sel saarel kätte jõudis. / Muud teha polnud, homset päeva oota*. (Suuman 1975: 95–100). Viienda päeva hommikul leiab ta endale teejuhi, keda nimetab **mereröövliks**: *Siis viiendama päeva pärastlõunal / ma viimaks matkapambu kõitsin turjale / ja pagendusest põgeneda püüdsin. // Üks külamees mind saatis. Habe tuules / tal roosatas ja vuhises kui fööniks. / End talle esitlesin. Tema nohises. / Siinkandis hüüti teda mereröövliks*. (Suuman 1975: 101). Edasi kirjeldatakse luuletuses seda, kuidas nad kukuvad läbi jää ja pääsevad õnnekombele saarele elusalt tagasi, nentides selle peale, et: *Jah, saar ei tahtnud minust lahkuda. / Ta mulle aega andis, aga asu / ei andnud*. (Suuman 1975: 103). Üheksandal päeval saab ta üle jää laual roomates minema ning tunneb, et loodus paneb teda proovile, kuid seis jääb viiki: **Keskkonnaga** *ma jälle kokku kõlasin. / Ma olin paindub jää ja tuul, mis puhus, / nüüd ise ka. Ja tähtsusetu olin. // Mind suur ja vägev loodus vaenupiiki / kutsus ristama. See oli tunnustus. / Surmväsinuna pakkusin ma viiki*. (Suuman 1975: 105). Ta kirjeldab väga tabavalt inimese ja looduse vahelist opositsiooni, seda kuidas inimene peab kohanema loodusega ja selle

„tujudega“. See on luuletus metsiku looduse ja inimese vahelisest piikide ristamisest. Maastiku aistilisust kirjeldab ta nägemise ning kuulmise kaudu: *Mis sest, et oli kole koerailm. / Ma tõusin Vesikaare Panga peale. / Jo kuningaks on oma kõrv ja silm. // Seal nägin tuule lõusta pikakihvalist / silmsilmitsi. Tõepoolest oli hirmus. / Ei laineharjad enam jänest mänginud. / vaid takke. Igaüks neist valjult hirnus.* (Suuman 1975: 99).

Teises luulekogus „Sõnad sulavad taevaga ühte“ imestab ta Vilsandi looduse üle: *Lootusetult loomulik loodus! / Mis asju küll kokku sead? / Meri, lõokesed, hülgeraibe, / lumi, luiged ja sead.* (Suuman 1977: 133). Maastikku kujutab üsna Vilsandile iseloomulikult: *Murdlained karidel / tõusid ja mühisesid.* (Suuman 1977: 131). Ka looduse aistilisust annab ta edasi helide, nägemise ja ka kompimise teel: *Kui pealtnuule pilvest alla / vajus üks tumehall kõis. // Kui mereni jõudis ta ots, / siis algas müha. // Ja müha sees terav vilin. // Rinnuni vees ma sumasin / maale. // Meri kees / ja kihises ja oli lohkus.* (Suuman 1977: 95).

Kolmandas luulekogus „Meil siin hüperboreas“ jõuab inimese eksistentsiaalne kriis oma tipp-punkti ning ta põgeneb tagasi linna. Leheküljel 15 kirjeldasin seda, kuidas Suuman ei suutnud saare elusse sisse elada, kuigi oli seal elanud juba oma kuus aastat. See lakkamatu vastuolu tema enda sees väljendub ka tema luules ja selles, kuidas ta Vilsandi loodust, kohalikke ja oma tundmusi edasi annab. Suuman vaatab Vilsandi maastikule allogeennselt vaatepunktist lähtuvalt. Ta elab selles kohas, tunneb ennast seal isegi tuttavana, ent ometi jääb sellele paigale ja sealsetele inimestele võõraks. Seda kinnitab ka tema kolmas luulekogu, milles kirjutataksegi kolkasaarest, kus ta on mitmeid aastaid elanud. Saart, selle maastikku ja kohalikku eluolu kirjeldab ta üsna tabavalt, mainides saarele omaseid elemente: *kaljulaik see on / huupi sinisele veel. / Kena paik on see. // Kivid ja kadakad, männid ja kadakad, / [...]. Inimesi nii armetult vähe, / veel vähem maju on. // [...] Nõmme peal kargavad isekeskis / kolhoosi pullid. / [...]. Neid karjade kaupa siia veeti. / Näitsikud kodudes isekeskis / panevad peeti. [...] Igal aknal üks vanaeit, [...]. Noored mehed on hoopis / jalga lasknud siit.* (Suuman 1980: 15). Kaljud, kivid ja kadakad on need elemendid, mida ikka ja jälle mainitakse Vilsandi saart iseloomustades. Uue nähtusena ilmuvad kolhoosi pullid, kes võivad saarel vabalt ringi jalutada³⁵. Kohalikke inimesi kirjeldab ta järgmiselt: *Mind vanamoorid värvatel vahtisid / ja ohkisid ja aina õhku ahmisid. / Neil palged olid lausa lapilised / ja iga pilk kui ihutud harpuun. // Sain kadalpipust läbi, kodu paistis.* (Suuman 1980: 54). Siit saab lugeda, et Suumanil ei olnud kohalikega väga hea läbisaamine. Saarerahvaga mitteläbisaamise põhjuseid püüab selgitada järgmine lõik: *Sass oli*

---

³⁵ Sellest lähemalt Teet Kallase ja Heljo Roos Vösari tekstis.

elanud Vilsandi suurel saarel Kopli metsatalus juba kümmekond aastat, [...] aga ta polnud ikka veel saare ellu sisse elanud ega saare rahvaga harjunud. [...] Eriti veel pärast seda, kui Sass ühes oma luuletuses nimetas kohalikke asukaid Vilsandi primitiivideks. (Saar 2005: 89).

Teet Kallase „Corrida“ (1979) on inspiratsiooni saanud Vilsandilt. Ta külastas Vilsandit mitu korda ja puutus seal kokku kolhoosi pullidega, kes said vabalt saarel ringi käia. See nähtus oli ka ajend romaani kirjutamiseks. Raamatu tegevus toimub üksikul, kergelt müstilisel ja **metsikul saarel**, Punulaiul. Teose peategelane on Osvald Rass³⁶, kes kolib üksikule saarele koos oma naise Ragnega. Ühel päeval saabub saarele Ragne fotograafist sõber Tarmo Meltsas, mis tekitab sealolijates pingeid. Saarel elab ka suur ja tige pull Saatan ning 92 ohutumat pulli. Teose süžee kulgeb inimese ja „metsiku“ looduse (pullid) omavahelise kohastumise/mittekohastumise pinnal. Raamatu alguses kirjutatakse Veeriku saarest, mis võib ühteaegu kätkeada endas ka mõningaid elemente Vilsandi maastikust: *Jutustasid tuulest parkunud näoga paadimehest ja saagalikust Veeriku saarest, **tuuleveskitest** ja koduõllest, Läänemere **liivasest** põhjast ja **suitsusaunast**, **kadakaväljadest** ja kuivatatud lestadest, kõigest sellest **eksootikast**. (Kallas 1979: 10).* Siit nähtub, et teksti poeetikas on toimunud nihe, varasem kirjandus pidas eksootikaks linnusaari, kaljust ja madalikke täis merd. 70ndate lõpus aga nähakse eksootikat liivarannas, suitsusaunas, tuuleveskites. Samas leiab selles uues eksootikas siiski mõningaid Vilsandi motiive: tuuleveskid, kadakaväljad. Ka Punulaiu kirjelduses märkab Vilsandi maastikule omaseid tunnuseid: *See saar jäi Veerikust tosin kilomeetrit põhjapoole. [...] Punulaiu ainsa majapidamise, Ülgeme talu tükkis laguneva **tuulikuga** endale ostnud. [...] ostnud ära saare teises tipus seisva igivana **majakavaregi**. (Kallas 1979: 10).* Või ka: *Tema saar, see oli killuke kodumaast, jahedast ja **karmist**, **kivisest** ja **kadakasest**. [...] pelgupaik keset kosutavat **meremüha**, keset **kargeid** põhjamaise suve tuuli. [...] Ja meri, see **mühiseb**, **kohiseb**, **sahiseb**, **hingab** ümber väikese saare hommikust õhtuni. (Kallas 1979: 13–15).* Mere hääli antakse siin edasi aistilise meele kaudu, meri mähiseb, kohiseb, sahiseb ja hingab. Elades üksikul saarel hakkab inimene tajuma kõike teistmoodi, näiteks aega, mis lõhnab millegi järele: *aeg **lõhnas** adru, joodi, kuivade kadakaokste, merekividel valendava **linnusõnniku** järele (Kallas 1979: 66).* Tekstis ilmneb ka üks uus suhtumine: *Mis **looduskaitse**? No kuule, seda juttu räägivad nad lehtedes iga aasta. Pangu oma linnuinspektor sinna elama, siis vaatame... Kas neil **lindudel** saari vähe on? Meil on aga üksainus Punulaid. (Kallas 1979: 76).* Kallas annab

³⁶ Osvald Rassi prototüübiks oli Oskar Kruus.

edasi eksogeennset vaadet (turisti pilku), kirjeldades liivaranda, suitsusauna, kadakavälju, tuulikuid.

Sajandivahetus toob Vilsandi-kirjandusse uue muutuse. Üksteise järel hakkavad ilmuma **mälestusteraamatud**. Esimesena avaldab Bruno Pao³⁷ põhjaliku biograafia Toomi elust ja tööst „Artur Toom – Vilsandi linnukuningas“ (2001). Raamat on ajalooline ja pigem dokumenteeriv ülevaade Artur Toomi käekäigust ja Vilsandi ajaloost. Kohaliku eluolu kohta saab aimu Artur Toomi kirjadest oma õele. Mõnes neist kirjeldab ta näiteks Vilsandi ilma: *Ilmad on meil nüüd väga toredad, nii et otse võib juba kewwaded, muidugi warast ette kujutada. Lund on ainult aja ärdes. Meri waba, muidugi peale lahdete. So[o]ja ikka nii 3 ° ümber. Hilmad päikese pai[s]tlikud.* (Pao 2001: 41). Kiri on kirjutatud 9. jaanuaril 1916. Selle aja kirjades kirjutab Toom ka sõjaajast: *Nüüd hiljaku oli üks srappnelli kild Oidja määil singudes wana siguse kõrwast mööda läinud, wana Sigus kohkunud nii et esimese hirjuga koju jooksnud Oidja Seja lauta, saand seal natuke aega kükkitand, siis läinud tuba.* (Pao 2001: 50). Toomi kirjad annavad edasi kohaliku (endogeennset) vaadet, Pao aga vaatab Vilsandi ajaloole ja Toomi elule väljastpoolt (eksogeenne).

Järgmisena avaldab Heljo Roos Vösari raamatu „Ühe saarlase saaga“ (2005), milles ta kirjeldab lühidalt oma lapsepõlve suve, Vilsandil Mändre talus, kus elasid tema vanavanemad. Põhilised mälestused pärinevad umbes 1930. aastatest. Vilsandi puhul mainib ta esimesena saare asukohta ning suurust. Lisaks sellele kirjeldab ta **tuletorni, päästejaama, karisid merel, hukkunud laevu**, vanavanemate talu, vabalt ringi jooksvaid lehmi ja hobuseid. Eredaim mälestus on seotud hobustega: *Kui hobuste töö oli tehtud, viidi nad värava juurde, neil võeti päitsed peast ja nad kihutasid hirnudes minema, et otsida teisi hobuseid. Mõnikord nägime tervet karja, kolmkümmend või nelikümmend hobust mööda kihutamas, lehvivate lakkadega. See oli suurepärase vaatepilt!* (Roos Vösari 2005: 22). Teine eredam mälestus on seotud lindude ja Artur Toomi juttudega: *Üks nendest juttudest on mulle eriti meelde jäänud, nimelt see, et **kajakad** oskavad numbreid lugeda ainult kolmeni. Kui üks teadlane, kes soovis uurida kajakate elu ja kombeid, viidi paadiga Vaikasse pesitsemise ajal, siis kajakad vaatlesid hoolega lahkuvat paati ja said ruttu aru, et keegi on veel saarel, isegi kui sinna oli ehitatud peitekoht.*

---

³⁷ Üao raamatu algmaterjaliks on Mart Arnoldi raamatu materjal, kus ta käsitles 1940.–1949. aastatel kommunistide poolt toimepandud kuritegude avalikustamisega. Artur Toomi süüdistati kontrrevolutsioonilises tegevuses ja salakuulamises kapitalistlike riikide kasuks. Pao leidis, et see oleks liiga ühekülgne vaade Toomi elule ning avaldas ise põhjaliku raamatu Toomi elust.

[...] Nad lendlesid ringi kisades ja karjudes ja olid väga ärevil kaua aega. Kui aga neli inimest läksid saarele ja kolm hiljem paadiga lahkusid, siis linnud olid üsna rahulikud ega muretsenud võõraste pärast. (Roos Võsari 2005: 23). Siin saab viidata Fred Jüssile, kes mainib, et linnud ei oska lugeda. (Jüssi 1966). Roos Võsari kirjutab veidi ka saare seltsielust: *Suvel tavatsesid küla elanikud laupäevaõhtuti koguneda ühele lagendikule metsa sees. Seal tantsiti rahvatantse lõõtspilli saatel. [...] See oli idülliline eluviis, kus inimesed aitasid üksteist ja näis, nagu oleks see alati niimoodi olnud.* (Samas, 23). Roos Võsari on küll sünnilt vilsandlane aga enamuse oma elust on ta elanud mujal maailmas, Vilsandi eluolu ja maastikku kirjeldab ta ka pigem eksogeensest vaatepunktist.

Samal aastal ilmub teinegi mälestusteraamat, Juhan Saar „Valus naer“ (2005). Tema lood on kaasahaaravad ja värvikad, andes ülevaate Vilsandi eluolust alates 70ndate algusest. Saar annab hea ülevaate sellest, kuidas Vilsandi maastik ajas muutub: *Vikati sadamasse saabub, õigemini maabub hõljuk, Tolli õues patseerivad ringi Teeääre subtroopikast toodud jaanalinnud ja Pätsirahul sukelduvad otse mere põhja kurat teab kust pärit kormoranid, rebivad mõrrad katki ja pistavad kõik angerjad nahka.* (Saar 2005: 19). Vilsandi merelindude saarest on järsku saanud troopiliste jaanalindude saar ning merelinde ja kohalikke on tulitama saabunud kormoranid. Alapeatükis 2.2. sai kirjutatud leitnant Dobrodejevi mõrvatööst, kus ta tappis kaks kohalikku elanikku. Juhan Saar leiab, et seda põhjustab täiesti erinev keskkond, mis inimest ümbritseb: *Varemgi oli juhtunud, et steppidest või kõrbealadelt toodud sõdurid ei kannatanud välja meie tuuli ja merelist kliimat ning hakkasid amokki jooksuma, nõudes tasasemat tuult ja tüdrukuid.* (Saar 2005: 83). See kinnitab jällegi seda, mida tundis Edgar Kask, et tema kuulub kokku soode ja rabadega. Keskkond, kus inimene kasvab ja elab mõjutab teda väga palju, sellest tulenevalt on täiesti teises keskkonnas tihtipeale inimesele keeruline kohaneda. Kohaliku naabrimehe (majanaabri) Heino Väli kohanemist saarega kirjeldab ta järgmiselt: *Ta näis olevat lausa õnnelik meid nähes – pikaldast ja pimedat talveaega pole üksikul saarel eriti lõbus üle elada.* (Saar 2005: 88). Saare tekstist leiab ka koha, kus ta kirjeldab seda, kuidas sattus Vilsandile Jaan Tätte: *Aga seda tuuleveskit, mis asus Küti talu õuel, [...] Mitmed tugipostid ja põikpuud tuli uutega asendada, sest neist oli säilinud ainult vaigune südamik. [...] Töös abistasid mind tublisti kolm jõngermanni, poeg Kristjan, ja tema pinginaaber Toomas Kruus ning Kristjani tädipoeg Jaan Tätte, kes oli neist kuus aastat vanem ja andis pikkuses juba täismehe mõõdu välja. [...] Jaan aga oli Vilsandisse lausa armunud. Koos minu lastega tuli ta Kütile kaheksa-aastasena ega jätanud hiljem ühtegi suve vahele.* (Saar 2005: 138–139).

Tähtenduslik on ka Küti talu avastamise lugu, mis on kirja pandud Heino Väli „Silver Ükssilm, Felslandi hirmus mereröövel“ esimesel leheküljel³⁸. Juhan Saar annab edasi endogeennset vaadet, eriti just Väike-Vilsandiga seoses: *Fred Jüssiga kütsime ehtsat Küti maasauna, ja kui me, rammetud kõvast leilist ja vihtlemisest [...], maja poole astusime, [...], ütles Fred: „Juhanes, võta kannel, oleme hetkeks Eesti ajas!“*. [...] Sellise **meeleolu** võid saada ainult Väikesel Vilsandil Küti talus. Suurel Vilsandil võib sind vallata hoopis vastupidine tunne. (Saar 2005: 177).

Vilsandi saare kujunemisloost ja inimestest annab väga täpse ülevaate Victor Verniku teos „Kõigi saarte hulgas kõige armsam“ (2015)³⁹. Ka tema on kohalik mees, elades Kolumaa (Ploompuu) talus Suur-Vilsandil. Raamat kajastab „kokkuvõtet“ Vilsandi saare ajaloost, mis lõppeb kirjeldusega sellest, kuidas uued majaomanikud püstitavad uusi maju, Vaika saartel elutsevad kormoranid, tule torn on automatiseeritud, loopealsete korrashoiu eest hoolitsevad Saaremaalt toodud 1000 lammast ning Eestimaa Looduse Fondi tegus seltskond. (Vernik 2015: 189–190).

Vilsandil on töötanud⁴⁰ ja puhanud kirjanik Tõnu Õnnepalu. Tema luulekogust „Kevad ja suvi ja“ (2009) leiab viis Vilsandil kirjutatud luuletust. Esimene luuletus algab ajas tagasivaatavalt, kirjeldades maastiku muutumist ajas: *Kakskümmend ja mõni aastat hiljem. / Palju uusi maju ja palju uut metsa, / muidu on kõik endine, lõhn, valgus, [...]* (Õnnepalu 2009: 31). Maastiku kirjeldab ta lõhnade, helide ja tunnetuse kaudu: *Kaljul kõrbeva rohu lõhn, mere kriiskamine, / külm tuul, kuum päike, need ei muutu, / tule mistahes aastal tagasi*, (Samas, 31). Oma turisti (eksogeennset) vaadet annab ta edasi kirjeldusega jalutuskäigust: *Saan tee äärest puuvibalikult / paar magusat õuna, teise panen tasku. / See on lindude külvatud puu. / Söön sigadest üles tuhnitud / ja rohtu vanunud põllu ääres / oma kaasavõetud leiba. / Mina ei külva ega lõika siin midagi. / Heidan põndakule pikali, / tukun sügispäikeses, / kuulan merelindude tasaseid hääli, / ootan, et elu mööduks*. (Õnnepalu 2009: 128).

---

³⁸ Seda saarele tulekut sai kirjeldatud Heino Väli Silver Ükssilma tekstis.

³⁹ See on raamatu teine, parandatud trükk. Esimene trükk ilmub 2008. aastal.

⁴⁰ Õnnepalu on kirjutanud diplomitöö teemal „Экология и динамика растительных сообществ острова Вилсанди“ (1985) (Vilsandi taimekoosluste ökoloogia ja dünaamika). Juhendanud Martin Zobel. Töö on kirjutatud vene keeles.

Kuus aastat hiljem saabub ta ühel sügisesel päeval uuesti Vilsandile, et kirjutada valmis „Lõpetuse ingel“ (2015). See on esseistlik mõtisklus kunstist, teatrist ja elust. Tema raamat algab sõnadega: *Ka siia saarele sõitsin ma midagi lõpetama, otsima lõppu, mitte algust. [...] Pealegi on sügis, sügise tulek, suve lõppemine. Saar on alles mähitud vaikusesse ja soojusesse, õhk on alles nagu lõputu pehme siidkangas, udune ja siiski kerge.* (Önnepalu 2015: 7). „Lõpetuse ingel“ on kergelt kurblik, nostalgiline veidi enese sisse vaatav esseistlik kirjatükk. Ta elab ühe kuu Suur-Vilsandil ning käib Väike-Vilsandil, „teisel“ saarel, surnud kirjaniku majas (Heino Väli Küti talus). (Önnepalu 2015: 65). Väli ja Önnepalu tekstides võib leida teatavadi ühisosasid, ta käib Väli kodukohas ja kirjeldab seda läbi enda muljete. Loodust kirjeldab ta järgmiselt: *Sügise draama algas eile õhtul, just siis, kui juba pimedaks läks. [...] Sest meri oli must. Kohe mustalt, suurelt ja pidulikult must. See oli ilus. Sellest oli näha, et asjad on hakanud liikuma, et suve kestmise leige illusioon on puruks lõõdud, et lõpetuse ingel seisab seal ja naeratab. Tuul oli juba päris tugev ja puhus sealt, otse üle musta mere, otse põhjast.* (Önnepalu 2015: 18). Väike-Vilsandi maastikku kirjeldab ta inimtühja saarena: *Seal, tolle saarepoolel, pole kindlalt ühtegi teist inimest. seda on seal tunda. Inimtühi saar. Keegi, miski ei mõtle seal. Ja teekond sinna on ilus. Rohune preeria kunagisel merepõhjal, mis kaht saart lahutab, luiged madalas vees, kõrgete sarvedega karvased piisonid oma traadi tagant mulle rahulikult järele vaatamas. Siis läbi metsa, siis mäest üles. Ongi. Suur vaikne maja.* (Önnepalu 2015: 65).

3.1. Narratiivide muutumine ajas

Tekste analüüsides ilmnes see, et Teise maailmasõja ajal ja peale seda (1938–1950) tekib Vilsandi-kirjanduses paus. Põhjus on ilmselt selles, et nõukogude ajal on ligipääs saarele raskendatud ja ka piiratud. Enne sõda on Vilsandi-kirjanduses tähtsal kohal **linnuriigi**, **Linnukuninga** ja temaga seonduva kujutamine, mingil määral ka **metsiku looduse** ja **linnu-taime** narratiiv. Peale sõda toimub Vilsandi-kirjanduses nihe. Hakatakse kujutama **jõuka meremehe** narratiivi, **piraadi** narratiivi ning suureneb **metsiku looduse** kujutamine. **Linnukuninga** ja **linnu-taime** narratiiv nihkub tahaplaanile. Suur-Vilsandi, Vaika saarte ja

Vesiloo⁴¹ saare kõrval hakatakse rääkima ka Väike-Vilsandist. Vilsandi-kirjanduse maastiku ajalise kihistuse muutusi aitab välja tuua Vilsandi-kirjanduse periodiseerimine:

1. 1900.–1939. aastad (Puss, Suits, Mändmets, Tammsaare, Parijõgi, Toom, Mälk, Piiper)
2. 1951.–1999. aastad (Hint, Jüssi, Aumees, Muller, Kruus, Seping, Väli, Saar, Suuman, Kallas, Kask)
3. 2000.–2015. aastad (Krull, Tätte, Roos Võsari, Saar, Vernik, Önnepalu)

Igal ajaperioodil on vähemalt kaks endogeennse vaatepunkti esindajat, kes kirjeldavad oma kodukoha maastikku. Esimesel perioodil esindavad kohaliku vaadet Mihkel Puss ja Alma Toom. Ülejäänud annavad edasi eksogeennset vaadet. Teisel perioodil esindavad endogeennset vaadet Leo Aumees, Heino Väli ja Juhan Saar. Aadu Hint, Fred Jüssi, Helgi Muller, Oskar Kruus, Milvi Seping, Teet Kallas ja Edgar Kask esindavad eksogeennset vaadet ehk vaadet väljapoolt. Aleksander Suuman on ainuke Vilsandi-kirjanduses, kes annab edasi allogeennset vaadet. Ta elab Vilsandil pea kümme aastat aga ei suuda selle koha ja inimestega kohaneda. Kolmandas perioodis annavad endogeennset vaadet edasi Jaan Tätte, Juhan Saar ja Victor Vernik. Turisti pilku, ehk vaadet väljapoolt (eksogeenne) aga Hasso Krull, Heljo Roos Võsari, Tõnu Önnepalu.

1900.–1939. aastatel kujutatakse Vilsandi-kirjanduses kolme erinevat narratiivi: **metsiku (saare) looduse narratiivi** (Mihkel Puss, Jakob Mändmets ja August Mälk), **linnukuninga narratiivi** (Anton Hansen Tammsaare, Jüri Parijõgi, Alma Toom ja August Mälk) ja **linnu-taime narratiivi** (Johannes Piiper, ja ka Alma Toom). 1951.–1999. aastatel kujutatakse **jõuka meremehe narratiivi** (Aadu Hint ja Milvi Seping), **linnukuninga narratiivi** (Fred Jüssi, Leo Aumees ja Edgar Kask). Helgi Mulleri ja Milvi Sepingu (ka Jüssi) puhul saab öelda, et nad kujutab **linnu ja taime narratiivi**. **Metsiku (saare) looduse narratiivi** kujutavad Helgi Muller, Oskar Kruus, Aleksander Suuman ja Teet Kallas. **Piraadi narratiivi** aga Heino Väli, Juhan Saar, Hasso Krull ning Jaan Tätte. Uuel sajandil toimub Vilsandi-kirjanduses muutus, kirjutama hakatakse mälestusteraamatuid. **Linnukuninga narratiivi** annab edasi Bruno Pao, veidi ka Heljo Roos Võsari. Victor Verniku teos on pigem dokumenteeriv, kajastades kogu Vilsandi ajalugu ning Juhan Saare raamat keskendub rohkem Väike-Vilsandi maastikule ja inimestele. Önnepalu puhul ei saa otseselt määratleda, millest ta enim kirjutab.

---

⁴¹ Vesiloost kirjutab ainsana enne Teist maailmasõda Johannes Piiper teoses „Pilte ja hääli kodumaa loodusest. Loodusesõbra muljeid maalt ja merelt“ (1935).

Maastiku kihilisuse osas ilmnes, et põhilised motiivid, mida mida Vilsandi-kirjanduses esimesel perioodil kujutati on: laevade hukkumine, karid ja rahud, lindude kisa, linnuriik, linnukuningas, tuletorn, kaljud, meri, päästepaadikuur, Tolli talu. Teostes keskenduti lähimineviku kujutamisele, vahetute muljete kirjapanekutele või loodusvaatlusele. Põhiline huvi tundub olevat äratada lugejas huvi looduse, ja ka Vilsandi linnuriigi vastu. Tegelikult ja kirjandusliku ruumi edasiandmisel tekib siin samuti lahknemine. Nii Mändmetsa kui ka Mälgu novellide puul ei saa kirjeldatavat paika otseselt siduda Vilsandi maastikuga, kuid mõlemad kirjeldavad sellele paigale iseloomulikke elemente: karid, rahud, tuletorn, ja ka päästepaadikuur (Mälk). Reaalset maastikku kirjeldavad Tammsaare, Parijõgi, Toom ja ka hümnid looja Mihkel Puss. Tammsaare ja Parijõgi läbivad oma reisikirjeldustes üsna sarnase teeraja: Papisaare sadam, Vikati sadam, tuletorn, Vaikad. Lisaks nimetatudkohtadele mainib Parijõgi muuseumi, päästepaadikuuri ja meremehe talu. Tammsaare tekst kirjeldab rohkem tema enda muljeid, Parijõgi püüab rohkem edasi anda kohalikku eluolu ja suhtumist. Ühisosaks neil on linnuriigi ja linnukuninga kirjeldamine. Mälgu teoses „Jutte lindudest“ on tegelikult ja fiktsionaalne ruum üheks põiminud, mainides mitmeid kordi tegelikke kohti, kus sündmused aset leiavad (Vaika saared). Teistest eristuvaks võib pidada Johannes Piiperit, kes mainib küll reaalseid kohti aga läheneb sellele loodusteadlase pilguga. Tema maastiku kirjeldusi iseloomustavad värvid, lõhnad ja nüansirikkad kirjeldused.

Teisel perioodil kirjutatakse rohkem: jõukast meremehest, tuletornist, suurtalust (Tenga), karidest, merelindudest, madalikest, linnumehet, kajakakisast, piraatidest/mereröövlistest, kadastikest, tuulikute, pullidest, suitsusaunast, liivast, linnuriigist. Ka neis tekstides on valdav lähimineviku kujutamine. Ainsana saab välja tuua Aadu Hindi, kelle romaani tegevus toimub ajavahemikul 1905–1930. Aadu Hint kirjeldab oma kodukandi maastikku, muutes ilukirjandusele omasel kohtade nimesid: Atlast on saanud Vatla, Kuusnõmmest Ruusna, Vilsandist Vesiloo, Papissaarest Papirahu. Vesiloo saare kohta mainib ta üksikuid maastikulisi elemente: majakasõrm, Tenga suurtalu, karid ja merelinnud. Tenga talust kirjutab ka Milvi Seping oma luuletuses. Helgi Muller kujutab Vilsandi maastikku lõhnava, laulva ja kiljuvana. Oskar Kruus aga „loetleb“ Vilsandi maastikule omaseid tunnuseid: kadakad, linnupesad, kajakakisa, tuletorn, hukkunud laevad, *kivitiikk keset merd*. Kõige värvikamalt kujutab Vilsandi karmi loodust ja kohalike inimesi saarel elav Suuman. Teet Kallase romaani tegevuspaika ei saa samuti paigutada otseselt Vilsandile, küll aga leidub seal mõningaid saarele omaseid tunnuseid: tuuleveskid, majakavare, looduskaitse. Heino Väli Silver Ükssilma esimene osa kirjeldab valdavalt tema kodukoha maastikku. Küti talu, kus ta elab, nimetab ta raamatus

Kirdetaluks. Jüssi, Aumees ja Kask kirjeldavad kõik reaalsed maastikku, lindude elu Vaika saartel, ja ka Nootamal (Kask). Kõigi kolme puhul on üks ühine näitaja, nad kasutavad teksti illustreerimiseks fotosid.

Kolmandal perioodil räägitakse kõigest sellest, mida Vilsandi puhul eelnevalt mainitud on: tuletorn päästejaam, karid, hukkunud laevad, linnuriik, kajakad, tuuleveskid, kalju, meri, merelinnud. Valdavalt räägitakse mineviku muljetest või minnakse ajas tagasi. Jaan Tätte kirjutab Heino Väli Silver Ükssilma loost inspireeritult „Silveri laulu“, mis räägib mereröövlist. Väli Silver Ükssilmast saab inspiratsiooni ka Hasso Krulli luuletus, mis on üks lühemaid tekste Vilsandi-kirjanduses. Önnepalu luules kumab mingi nostalgilisus – *kakskümmend ja mõni aasta hiljem, palju maju ja metsa*. Vernik läheneb Vilsandi ajaloole asjaliku dokumenteeriva raamatuga, milles on palju infot Vilsandi saare eluolu kohta. Juhan Saar aga räägib Väike-Vilsandi maastikust ja Küti talust. Heljo Roos Vösari räägib Vilsandi idüllilisest eluviisist, kirjeldades reaalseid kohti. Önnepalu „Lõpetuse ingel“ on aga segu reaalsest ja fiktsionaalsest maastikust, kirjeldades teisel saarel asuvat, surnud kirjaniku maja.

Vilsandi-kirjanduse analüüsimisel ilmnes, et igal ajaperioodil on oma kindel teema, millest kirjutatakse. Esimesel perioodil on kõige olulisem teema linnuriik ja selle asunikud. Kahel järgneval ajaperioodil jääb linnuriigi teema aina rohkem tahaplaanile. Esimesel perioodil kirjeldatakse Vilsandi linnuriiki eelkõige reisikirjades, järgnevatel perioodidel luules või mälestustes. Peale Teist maailmasõda hakatakse kirjutama rohkem jõuka meremehe ja piraadi teemal, suureneb ka metsiku looduse (saare) kujutamine. Analüüsis tuli välja ka see, et järjest enam hakatakse eemalduma linnu- ja looduskaitse teemadest.

Kokkuvõte

Käesolevas bakalaureusetöös uurisin Vilsandi-kirjandust geokriitilisest vaatepunktist lähtuvalt. Geokriitika teooria keskmes on kirjanduses kujutatud ruumide analüüs. Kasutades selleks geokriitika nelja põhielementi: 1) vaatepunktide paljusust (multifocalization); 2) aistilisust ehk erinevate meelte kaudu tajutava info vastu võtmine (polysensoriality); 3) kihiline kujutus (stratigraphic vision) ja 4) intertekstuaalsust (intertextuality).

Bakalaureusetöö eesmärk oli kaardistada Vilsandi-kirjanduse ajalis-ruumilised kihistused, tekstide vahelised seosed, ja vaadelda, kelle perspektiivi (endogeenne, eksogeenne, allogeenne) teosed edasi annavad. See võimaldas vaadelda Vilsandi-kirjanduse mõju reaalsele maastikule, näidates kirjandusliku ja tegeliku ruumi suhet.

Vilsandi saar asub Läänemeres Saaremaa läänerrannikul. Saare pindala on 8,75 km², olles lääne-ida suunas 6,3 km pikk ning maksimaalselt 2,3 km lai. Vilsandi saar jaguneb kaheks, läänepoolseks Suur-Vilsandiks ja idapoolseks Väike-Vilsandiks, mida ühendab madal Vahemere maakael. Suur-Vilsandil asub Vikati sadam, millel on ühendus Papisaare sadamaga. Väike-Vilsandi ja Kuusnõmme poolsaare vahel asub umbes 5 km matkarada. Meri Vilsandi ümber on karide, rahude ja madalike rohke. Vilsandi läänerrannal asuvad kuus Vaika saart ja põhjarannal Vesiloo saar. 1906. aastal alustab Artur Toom Vaika saartel merelindude kaitset.

Enne Teist maailmasõda oli Vilsandi-kirjanduses tähtsal kohal linnuriigi, Linnukuninga, mingil määral ka metsiku looduse ja linnu-taime narratiiv kujutamine. Peale sõda toimub Vilsandi-kirjanduses nihe. Hakatakse kujutama jõuka meremehe narratiivi, piraadi narratiivi ning suureneb metsiku looduse kujutamine. Linnukuninga ja linnu-taime narratiiv nihkub tahaplaanile. Suur-Vilsandi, Vaika saarte ja Vesiloo saare kõrval hakatakse rääkima ka Väike-Vilsandist.

Vilsandi-kirjanduse maastiku ajalise kihistuse muutusi aitab välja tuua kirjanduse periodiseerimine: 1) 1900.–1939. aastad (Puss, Suits, Mändmets, Tammsaare, Parijõgi, Toom, Mälk, Piiper); 2) 1951.–1999. aastad (Hint, Jüssi, Aumees, Muller, Kruus, Seping, Väli, Saar,

Suuman, Kallas, Kask); 3) 2000.–2015. aastad (Krull, Tätte, Roos Võsari, Saar, Vernik, Önnepalu).

Esimesel perioodil esindasid kohaliku vaadet Mihkel Puss ja Alma Toom. Ülejäänud annavad edasi eksogeennset vaadet. Teisel perioodil esindavad endogeennset vaadet Leo Aumees, Heino Väli ja Juhan Saar. Aadu Hint, Fred Jüssi, Helgi Muller, Oskar Kruus, Milvi Seping, Teet Kallas ja Edgar Kask esindavad eksogeennset vaadet ehk vaadet väljapoolt. Aleksander Suuman on ainuke Vilsandi-kirjanduses, kes annab edasi allogeennset vaadet. Kolmandas perioodis annavad endogeennset vaadet edasi Jaan Tätte, Juhan Saar ja Victor Vernik. Turisti pilku, ehk vaadet väljapoolt (eksogeenne) aga Hasso Krull, Heljo Roos Võsari, Tõnu Önnepalu.

Maastiku kihilisuse osas ilmnes, et esimesel perioodil kirjutati rohkem: laevade hukkumisest, karidest ja rahudest, lindude kisast, linnuriigist, linnukuningast, tuletornist, kaljudest, merest, päästepaadikuurist. Teostes keskenduti loodusvaatluste ja isiklike muljete edasi andmisele. Põhilised kirjanduslikud žanrid olid novellid, reisikirjad ja loodusproosa.

Teisel perioodil kirjutati enam: jõukast meremehest, tuletornist, Tenga suurtalust, karidest, merelindudest, madalikest, linnumehet, kajakakisast, piraatidest /mereröövlitest, kadastikest, tuulikute, pullidest, suitsusaunast, liivast, linnuriigist. Sel perioodil kirjutatakse enam romaane ja luulet.

Kolmandal perioodil kirjutati: tuletornist, päästejaamast, karidest, hukkunud laevadest, linnuriigist, kajakatest, tuuleveskitest, merelindudest. Peale sajandivahetust hakkab ilmuma mälestusteraamatuid, mis kirjeldavad Vilsandi ajalugu, eluolu ja maastikku.

Käesoleva töö panus eesti kirjanduse uurimisel oli kasutada geokriitilist kirjandusanalüüsi, et selle meetodi abil uurida ühe väikese piirkonna kohta kirjutatud teoseid. See võimaldas kaardistada Vilsandi-kirjanduses kujutatavaid reaalseid ja fiktsionaalseid kohti ning märgata seda, millest eri aegadel kirjutatakse.

Kasutatud kirjandus

Bahtin, Mihhail 1987. *Valitud töid*. Tallinn: Eesti Raamat.

Eesti Entsüklopeedia; http://entsyklopeedia.ee/artikkel/vilsandi_saar1. Vaadatud 03.03.2017.

Eilart, Jaan 1976. Inimene, ökosüsteem ja kultuur. Peatükke looduskaitsest Eestis. Tallinn: Perioodika.

Foucault, Michel 1967. Of Other Spaces. Heterotopias; <https://foucault.info/doc/documents/heterotopia/foucault-heterotopia-en-html>. Vaadatud 24.03.2017.

Fridolin, Evelyn 2013. Geograafiline lähenemine kirjandusele Juhan Liivi proosatekstide näitel. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool

Fridolin, Evelyn 2015. Peipsi-kirjanduse geokriitiline analüüs. Magistritöö. Tartu: Tartu ülikool.

Kaljulaid, Theodor 1937. Matk Saaremaale ja Vilsandi linnuriiki. Tallinn: Saartelaste koondis.

Kruus, Oskar 1980. Vilsandi ja eesti kirjandus. – Eesti Loodus, 5, lk.325–332.

Kullapere, Kadri 2006. Loonalt Vilsandile: matkarajad: Vilsandi rahvuspark. From Loona to Vilsandi: hiking trails: Vilsandi National Park. Tallinn: Keskkonnainvesteeringute Keskus.

Kurs, Ülle 1982. Autorist. Rmt: Mälk, August. Jutte lindudest. Tallinn: Eesti Raamat.

Maran, Timo, Kadri Tüür 2005. Eesti looduskirjanduse lugu. – Eesti looduskultuur. Koost. ja toim. Timo Maran ja Kadri Tüür. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 237–270.

Maran, Timo; Tüür, Kadri 2017. From birds and trees to texts: An ecosemiotic look at Estonian nature writing. In: John Parham, Louise Westling (eds.), *A Global History of Literature and the Environment*. Cambridge: Cambridge University Press, 286–300.

Tally, Robert 2011. On Geocriticism. – Geocritical Explorations. Space, Place and Mapping in Literary and Cultural Studies. New York: Palgrave Macmillian.

Tally, Robert 2013. Spatiality. London and New York : Routledge.

Tüür, Kadri 2002. Time, nature and human influence: the island of Vilsandi in nature writing. Ettekande tekst. Käsikiri.

Tüür, Kadri 2004. Alma Toom, looduskirjanik Vilsandilt. – Eesti Loodus, 6, lk. 22–25.

Varep, Endel 1983. Vilsandi Riikliku Looduskaitseala maastikulisi piirjooni. Rmt: Kullapere, Arvo 1983. Vilsandi looduskaitseala Eesti NSV läänerannikul. Koost. Arvo Kullapere. Tallinn: Valgus.

Vinkel, Aarne 1983. Saare- ja Muhumaa osast eesti kirjanduses. Rmt: Toomsalu, Harald 1983. Saaremaast ja saarlastest. Koost. Harald Toomsalu. Tallinn: Perioodika.

Westphal, Bernard 2011. Geocriticism: Real and Fictional Spaces. New York: Palgrave Macmillian.

Vilsandi-kirjandus

Aumees, Leo 1963. Vilsandi linnuriik. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Hint, Aadu 1968. Tuuline rand I-II. Tallinn: Eesti Raamat.

Hint, Aadu 1960. Tuuline rand III. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Jüssi, Fred 1966. Kajakad kutsuvad. Tallinn: Eesti Raamat.

Jüssi, Fred 1982. Vilsandi. Tallinn: Eesti Raamat.

Kallas, Teet 1979. Corrida. Tallinn: Eesti Raamat.

Kask, Edgar 1995. Kuuvikerkaar. Tallinn: Olion.

Krull, Hasso 2001. Kornukoopia. Sada luuletust. Tallinn: Vagabund.

Kruus, Oskar 1977. Rändaja purdel. Tallinn: Eesti Raamat.

Muller, Helgi 1970. Linnulina. Luuletusi 1966–1969. Tallinn: Eesti Raamat.

Mälk, August 1982 [1934]. Jutte lindudest. Tallinn: Eesti Raamat.

Mälk, August 1936. Rannajutud. Novelle Saaremaa läänerannalt. Tartu: Noor-Eesti.

Mändmets, Jakob 1978 [1914]. Kui valgus tuli. Vilsandi plika. Tallinn: Eesti Raamat.

Pao, Bruno 2001. Artur Toom – Vilsandi linnukuningas. Kuressaare: Saaremaa Merekultuuri Selts.

Parijõgi, Jüri 1953 [1929]. Kodumaa helinad. Toronto: Ortoprint.

Piiper, Johannes 1935. Pilte ja hääli kodumaa loodusest. Loodusesõbra muljeid maalt ja merelt. Tartu: Noor-Eesti.

Saar, Juhan 2005. Valus naer. Tallinn: Faatum.

Saar, Juhan 2008. Valge tee kutse ja teisi lavatekste. Tallinn: Faatum.

Seping, Milvi 1974. Urvad üle müüride. Tallinn: Eesti Raamat.

Suuman, Aleksander 1975. Maa paistel. Riime ja rütme 1971–1973. Tallinn: Eesti Raamat.

Suuman, Aleksander 1977. Sõnad sulavad taevaga ühte. Tallinn: Eesti Raamat.

Suuman, Aleksander 1980. Meil siin hüperboreas. Tallinn: Eesti Raamat.

Tammsaare, Anton Hansen 1988 [1920]. Kogutud teosed 16. köide. Publitsistika II (1914–1925). Tallinn: Eesti Raamat.

Thom, Alma 1932. Vilsandi linnuriik. Tartu: K./Ü. Loodus.

Tätte, Jaan 2002. Laulud. Tänapäev.

Vernik, Victor 2015. Kõigi saarte hulgas kõige armsam. Tartu: Mondegreen.

Võsari Roos, Heljo 2005. Ühe saarlase saaga. Tallinn: Olion.

Väli, Heino 1971. Silver Ükssilm, Felslandi hirmus mereröövel. Tallinn: Eesti Raamat.

Väli, Heino 1981. Silver Ükssilm ja Admirali vanne. Tallinn: Eesti Raamat.

Õnnepalu, Tõnu 2009. Kevad ja suvi ja. Tallinn: Varrak.

Õnnepalu, Tõnu 2015. Lõpetuse ingel. – Loomingu Raamatukogu nr 8–9.

Lisad

1. Lisa 1: Vilsandi saar
2. Lisa 2: Kirjanduslikud kohad
3. Lisa 3: Vilsandi jt. saared
4. Lisa 4: „Silver Üksilm, Felslandi hirmus mereröövel“ kaart
5. Lisa 5: „Silver Üksilm ja Admirali vanne“ kaart

Lisa 1. Vilsandi saar

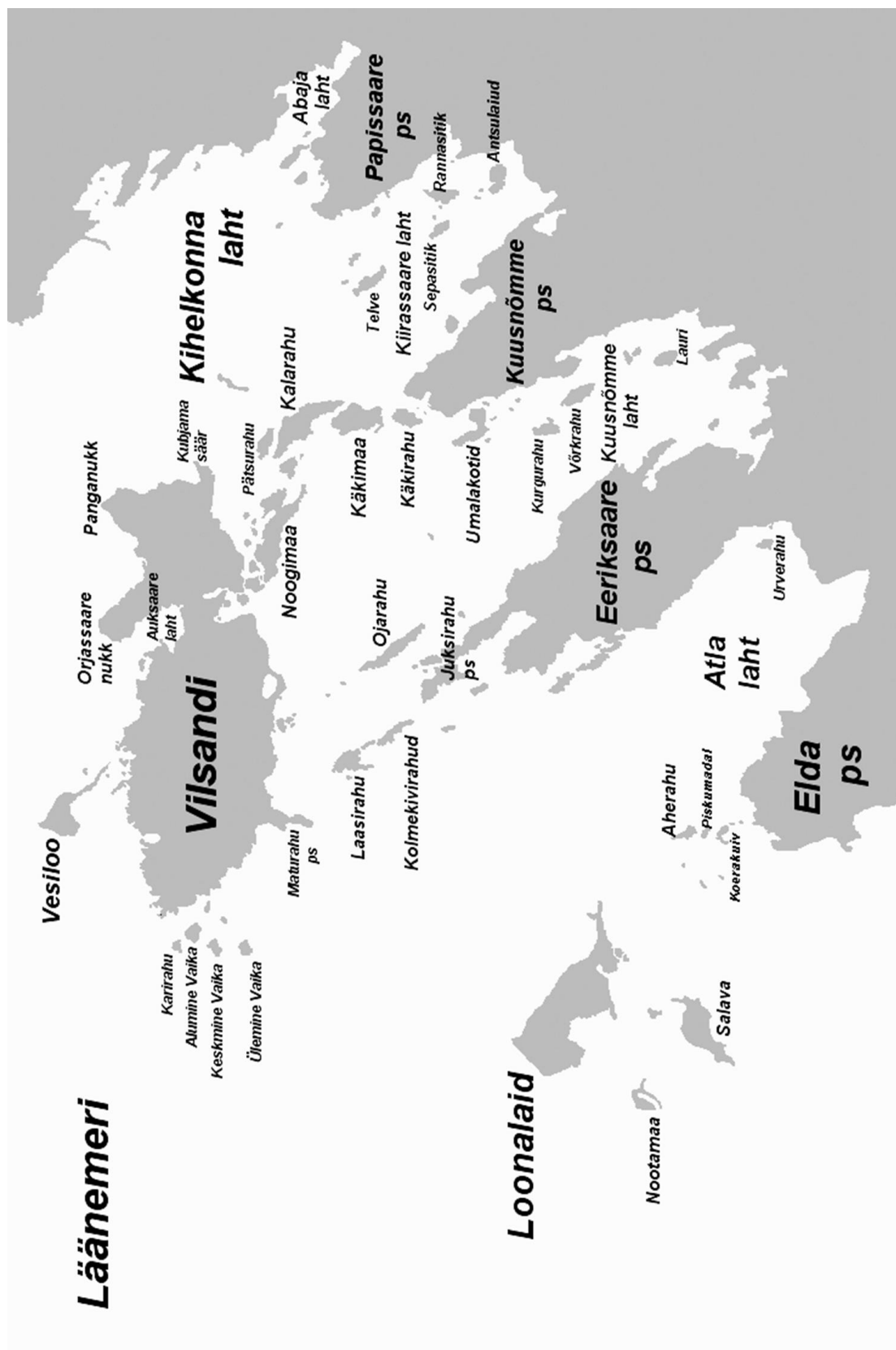

Lisa 2. Kirjanduslikud kohad⁴²

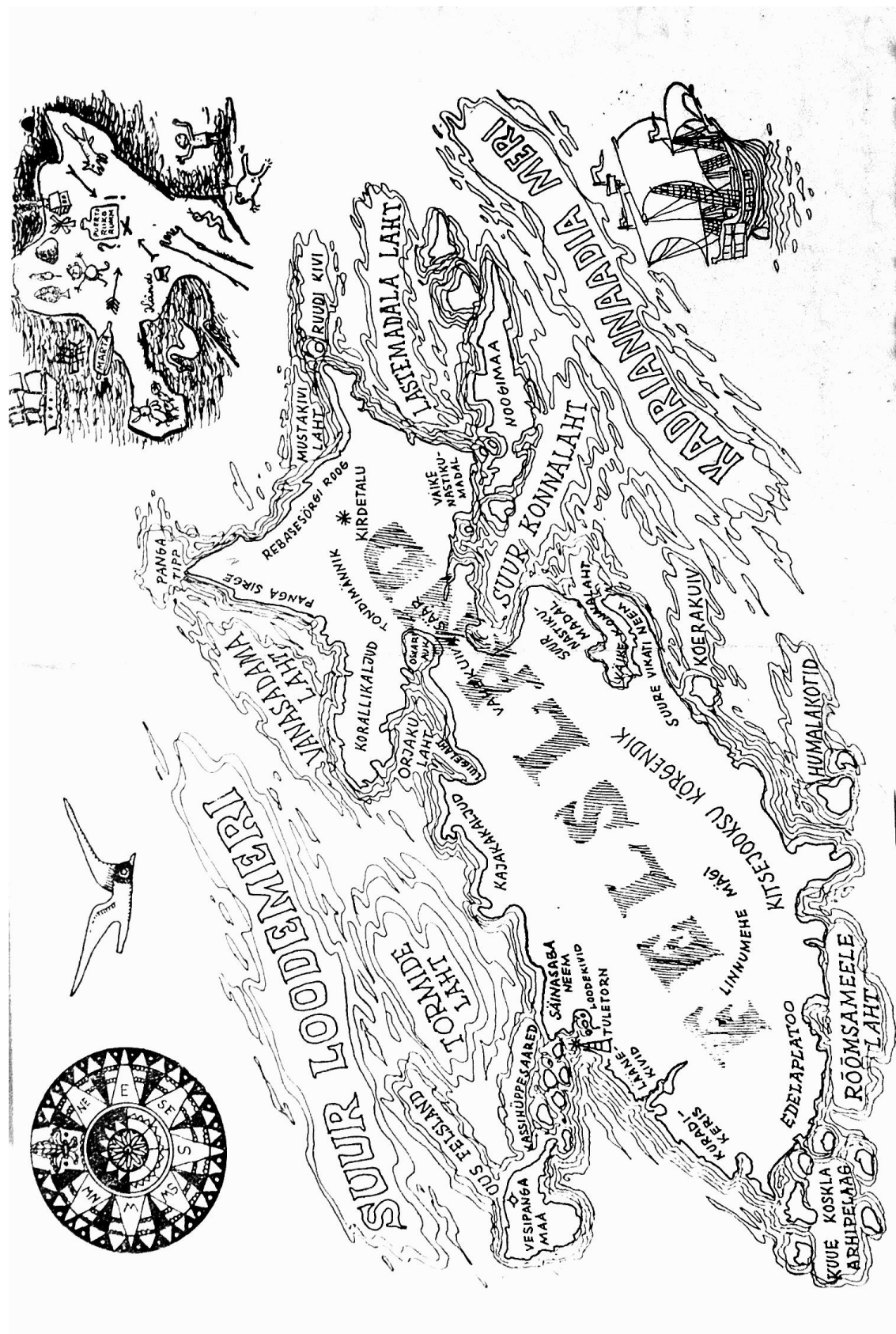

⁴² Kaardil on märgitud need nimed, kelle kohta on teada, mis paika ta kirjeldas või kus ta elas/suvisitas.

Lisa 3. Vilsandi jt. saared

Lisa 4. „Silver Ükssilm, Felslandi hirmus mereröövel“ kaart

The map is a hand-drawn illustration of the Murmagoonia archipelago. It features several islands and reefs, each labeled with a name. The central island is Karina, with a lighthouse on its northern tip. To the west of Karina is Sooni, and to the south is Koluuma. Further south is Hannaas, and to the east is Sanderi. The southernmost island is Kitoos, with a lighthouse on its northern tip. To the east of Kitoos is Kaitina, and to the south is Kristina. The easternmost island is Maddevilla, with a lighthouse on its northern tip. The map also shows the Murmagoonia Light and the Murmagoonia Harbor. A compass rose is located in the bottom left corner.

Geocritical approach to the Literature of Vilsandi

The aim of this BA thesis is to analyse literature written about Vilsandi island from the perspective of geocriticism.

The first part gives an overview of geocriticism, as outlined by Bertrand Westphal and Robert Tally Jr. The main focus lies on the four elements of geocriticism: multifocalization, polysensoriality, stratigraphic vision and intertextuality. Multifocalization requires many different points of view: the local view (endogenous), the observer view (exogenous) and intermediate view (allogeneous). Polysensoriality is important to understand that important is not only visual landscape, but landscape sensed with all senses. In stratigraphic vision it's important that a topos includes multiple layers of meaning. Intertextuality shows how places can be full of connections through different texts.

Second chapter is an overview about the natural and cultural background of Vilsandi island. The Island is located in western Estonia, Saaremaa's west coast. Vilsandi is divided into two islands: western Big-Vilsandi and eastern Small-Vilsandi. In the west coast of Vilsandi, Vaika Islets are located. Vaika is the first place in the Baltic Sea area where bird protection was started in 1906 by Artur Toom. In the 20th century, there were many farmsteads, a military unit and the lighthouse crew on the island.

The third chapter of this BA thesis analyses Vilsandi-literature, using the four elements of geocriticism and implements two major and three minor narratives about Vilsandi. Those narratives has defined by Kadri Tüür: The major ones are the Bird King Narrative (by Tammsaare, Toom, Mälk, Parijõgi, Pao) and the pirate narrative (Väli, Tätte, Krull). The Bird King narrative is located in the eastern part of the island and the pirate narrative is in the western part of island. The minor narratives are the wealthy seafarers' narrative (Hint, Seping), the bird and plant narrative (Piiper, Toom, Jüssi) and the ennobling wilderness narrative (Suits, Kallas, Suuman).

Geocritical analysis showed that at each time of a period was a specific writing way. In the first period was main topic bird protection. In the second period was main topic pirate theme, wild nature (island). In the third period there was main topic memories. The most mentioned things

from Vilsandi island were: bird land, lighthouse, reefs, lowlands, windmills, rebellious sea, sea birds yell. The landscape was portrayed through the various senses: smells, sound, seeing and touching.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Maris Mägi**,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„Vilsandi-kirjanduse geokriitiline analüüs“

mille juhendaja on **Kadri Tüür**,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, **24.05.2017**